Türkiye III
(Bir Devletin Yeniden Doğuşu)

Arnold J. Toynbee

Sadece İncelemek İçindir
Ücreti Yoktur
İnceledikten Sonra Siliniz ve Bulursanız Satın Alınız.

Cumhuriyet'in okurlarına armağanıdır
Paraya satılmaz

Cumhuriyet

Levent Şahverdi Arşivi

Nurer UĞURLU başkanlığında bir kurul tarafından hazırlanmıştır.

Dizgi - Yayımlayan:
Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
Baskı: Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık Ltd. Şti.
Ocak 2000

Levent Şahverdi Arşivi

ARNOLD J. TOYNBEE

TÜRKİYE

Bir Devletin Yeniden Doğuşu

III

Çeviren: **Kasım Yargıcı**

Cumhuriyet GAZETESİNİN
OKURLARINA ARMAĞANIDIR.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NÜFUS, TARIM, DEMİRYOLLARI

Büyük savaştan beri yaptığımız Türkiye incelemesi bizi yenilgi, yeniden canlanma, devrim ve siyasal örgütlenmeden ibaret olan geçiş döneminde dolaştırdı. Bu arada bu şiddetli değişim dönemi içindeki başlıca olayları da görmüş olduk. Artık bütünüyle cumhuriyetçi bir devlet ile karşı karşıya bulunuyoruz.

Bir Anayasa ile örgütlenmiş, halkın desteğini kazanmış ve yeterli bir önderin yönetiminde bir devlet görüyoruz. Yeni Türkiye, daha önce şüphecilerin ileri sürdükleri gibi bir "dekor" değil, gerçek bir oluştur. Ülkenin barış içinde kalkınma dönemine girdiği bu sıralarda artık dikkatlerimizi askerî ve siyasal bunalımlardan alıp Türkiye'nin ekonomik gelişmesine çevirmeliyiz.

Politika, amaca ulaşmak için kullanılan bir araçtır. Amaç da ulusun, hükûmet tarafından sağlanmış bir güvenlik içinde barış ve refaha ulaşmasıdır.

Profesör E.F. Nickoley'ın Türkiye için söylediği gibi "Yalnız hükûmet şeklinin değişmesi ülkenin ekonomisinde bir devrim yaratmaya yeterli değildir. Fakat kişilerin teşebbüsle-

Levent Şahverdi Arşivi

rine yol açacak şartları yaratabilir ve yaratmalıdır. Her şeyden önce güvenlik ve huzur şartlarının getirilmesi gerekir. Bunun ilk gereği de istikrarlı bir hükûmettir. Böyle bir hükûmetin yönetiminde toprak sahipleri, çiftçiler, sermaye sahipleri baskı ve adaletsizliğe karşı korunmalıdır. Böyle bir hükûmet halka güven aşılamalı, güvensizlik ve kötümserlik yerine inanç uyandıracak bir yola götürmelidir."

Bir yönetimin geçireceği son sınav ülkenin bu yönetiminden doğan ekonomik durumudur. Bunu gözönünde tutarak yeni rejimin, yeni Cumhuriyetin ekonomik alanda Türkiye'ye ne getirdiğini görelim:

Önce şunu belirtelim; ülkenin bugünkü ekonomik durumu karşısında büyük ve çok yaygın bir kötümserlik bulunmaktadır. Gerek Türk, gerek yabancı iş adamları ümitsizlik içindedirler. Bu durum karşısında Türkler ya aldırmamakta ya da büyük bir endişeye düşmektedirler. Fakat şunu da işaret etmeliyiz; günün şartlarına bakarak ya da daha iyi durumda bulunan ülkelerdeki şartlarla bir kıyaslama yaparak durum hakkında tam ve dürüst bir görüşe ulaşmak mümkün değildir. Böyle bir görüşe ancak bugünkü ekonomik durum ile dünün şartlarını kıyaslayarak varabiliriz. Ayrıca bugünün güçlüklerini ve yakın geçmişte karşılaşılmış olan engelleri de gözönünde tutmak gerekir. Türkiye, büyük felâketler ve fırtınalar geçirmiştir ve ancak normal duruma dönmeye ve evine bir çeki düzen vermeye başlamıştır ve bu işler de ulusal yaşamın anormal şartları içinde yapılmaktadır (1).

Türk ulusunun Ulusal Devrimi yapması ve Cumhuriyeti

(1) Kitabın yayınlanma tarihinin 1926 olduğu yeniden hatırlanmalıdır

Levent Şahverdi Arşivi

kurmasının Osmanlı tarihinin hiçbir devrinde görülmemiş olan bir ekonomik çöküntü içinde gerçekleşmesi bir talihsizliktir. Gerçi Cumhuriyet iş başına gelir gelmez, Dolmabahçe ve Yıldız sarayları gibi saltanatın zenginlik ve lüks sembolü olan sarayların masraflarından kurtulmuştur; fakat maliye kendini daha büyük baskılar altında bulmuştur.

Maliye yalnız devlet borçlarının yükü altında değildi, aynı zamanda devlet gelirleri Düyunu Umumiye idaresinin de yönetimi altındaydı. Ülke on yıl aralıksız süren savaşlardan bitap ve yıkıntı halinde çıkmıştı. Ülkenin emek gücü gerek nitelik, gerek nicelik bakımından eksilmişti. On yıl süren savaşlar bedenî yeterliği olan erkeklerin sayısını azaltmış, savaşlardan sağ dönenler de enerjilerini ve sağlıklarını yitirmişlerdi. Savaşlar tarlaları fakirleştirmiş, yük hayvanlarının -özellikle iç Anadolu'nun cins atları askerî gayeler için kullanılmış olduklarından- pek azını geride bırakmıştı.

Tarım, hâlâ ilkel bir durumdaydı. Ne yeterli insan, ne yeterli hayvan, ne yeterli araç bulunduğundan ülke tarımı acınacak bir seviyeye düşmüştü. Ordudan terhis edilenlerin parası, giyeceği, yiyeceği yoktu. Bir kısımı dağlarda başıboş dolaşır olmuş, bir kısmı çobanlık, bir kısmı eşkıyalık, bir kısmı da çetecilik yapmaya koyulmuştu. Türkiye'nin başka kaynakları da gelişmemişti. Ticaret, Türk olmayanların elindeydi. Bunların çoğu da ülkeden çıkarılmış; Türkiye'nin kalkınması için çok ihtiyaç duyulan bilgi, sermaye ve tecrübe de bunlarla beraber gitmişti.

Yeni hükûmet ilk yıllarda hata üstüne hatayla ülkeyi ekonomik uçurumun içine her zamankinden daha çok düşürmüştü. Gelirler sistemi o kadar kötü uygulanıyordu ki; ticaret ve

Levent Şahverdi Arşivi

nakliyecilik adeta cezalandırılıyor ve cesaretleri kırılıyordu. İstanbul, tam bir ekonomik çöküntü içine düşmeye bırakılmıştı. Yabancı yardımı, yabancı bilgisi, yabancı uzmanlar, hattâ yabancı ülkelerde yetişmiş Türklerle işbirliği yapmama; yabancı mallarını, yabancı sermayesini, yabancı kredilerini reddetme politikası; Cumhuriyetçi önderlerin ülkenin kontrolünü ele aldıkları zaman göstermiş oldukları kısa görüşlülükten başka birşey değildi. Fakat şurasını da unutmamak gerekir; bu önderlerin çoğu hükûmet sorumluluklarına alışmamış, devlet yönetme mesleğinde eğitim görmemiş askerlerdi. Ekonomik ve siyasal bilimlerdeki eğitimleri, denemeler ve hatalar işlemek yolu ile olmuştur. Ayrıca giriştikleri işlerde karşılarına büyük engeller de çıkmıştır. Savaş alanlarında ün kazanmış bu generaller ve kurmay subaylardan sivil devlet adamları olmaları ve ülkenin ekonomik refahını sağlamaları bekleniyordu. Bu, onlar için ancak Herkül'e yaraşır büyük bir işti. Bu askerlerin fırtınalardan çıktıktan sonra devlet gemisini esas rotasına sokmayı başarıp başaramadıklarını, devlet yönetiminde de, savaş alanlarında olduğu gibi, başarıya ulaşıp ulaşamadıklarını anlayabilmek için karşılarına çıkan başlıca ekonomik problemleri çözüp çözemediklerine bakmak gerekir. Önce, en önemli sorun olan nüfus durumuna bir göz atalım.

Hatırlanacağı üzere, Lozan'daki barış görüşmeleri sırasında Türkiye ile Yunanistan arasında -30 Ocak 1923'te- iki ülkedeki ulusal ve dinî azınlıkların mübadelesi için bir konvansiyon imzalanmıştı. Böyle bir anlaşmanın amacı, her iki ülkeye daha yeknesak bir ulusal topluluk kazandırmak ve aynı zamanda içlerinde kalan dikenleri temizlemekti. Dr. Nansen tarafından bu mübadele en iyi çözüm yolu olarak tavsiye edildikten sonra,

Levent Şahverdi Arşivi

konferansa katılan ülkeler de bu fikri uygun bulmuşlar ve böyle bir anlaşmanın imzalanmasını onaylamışlardı.

İşin dışında olanlar bunu gereksiz ve çok sert bir tedbir olarak görmüşlerdir. Fakat çok daha önceleri Venizelos tarafından ortaya atılmış olan bu tedbiri (Venizelos böyle bir mübadele fikrini 1914 yılında öne sürmüştü). Türkler kabul etmekle birdenbire olağanüstü bir sorun ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu sorun; hoşnutsuzluklar ve sürtüşmelerle doluydu: İnsanların bir ülkeden öbürüne aktarılması, malların karşılıklı tazmini için bir Karma Komisyon kurulmuştur. Türkiye'deki Rum azınlığının büyük bir kısmı zaten 30 Ocak 1923'ten önce ya ülkeyi terketmiş ya da zorla çıkarılmıştı. Buna karşılık, Yunanistan'daki Türklerin Türkiye'ye göçü henüz başlıyordu.

Türkiye bu işe derhal dört elle sarılmıştır. Zaman zaman kötümserlerin endişelerinin yersiz olmadığı görülmüştür. Yerinden olan herkes ıstırap çekmiş, işlerin kötü yönetildiği olmuştur. Türkiye ve Yunanistan'da bulunan Batılı gözlemciler anlaşmayı izleyen iki yıl içinde insanların evlerinden koparılıp yabancı bir çevreye hattâ dillerini bilmedikleri bir ülkeye zorla götürülmelerinden doğan trajediyi büyük bir üzüntü içinde izlemişlerdir (1).

Göçmenlerin çoğu aç ve çıplaktı. Yanlarında taşıyabildikleri kadar eşya getirmişlerdir. Bazıları göçün güçlüklerine dayanamayıp ölmüştür. Bir kısma kamplara, bir kısmı bo-

(1) İç Anadolu'da yaşayan ve kendilerini Rum zanneden pek çok Ortodoks Hıristiyan, Türkçeden başka dil bilmemektedir. Bunun gibi Girit ve Makedonya'dan Türkiye'ye göç eden Müslümanların çoğu da Rumcadan başka bir dil konuşamamaktaydı.

Levent Şahverdi Arşivi

şalan evlere yerleştirilmişlerdir. Hükûmetin dikkatsizce giriştiği bir nüfus dağıtımı yüzünden dağ köylüleri ovalara, ova köylüleri dağlara yerleştirilmiştir. Türkiye'den kaçan ya da çıkarılan Rumların geride bıraktıkları evler, Yunanistan'dan gelen göçmenlerin hakkı olduğu halde hakkı olmayan ellere, yerli Türklere geçmiş, bunlar da bu evleri göçmenlere kiralamışlar ya da kendileri geçerek eski evlerini göçmenlere bırakmışlardır. Bu büyük mübadele sırasında bir sürü kaçınılmaz yolsuzluk olmuştur.

Fakat bir bütün olarak bu mübadele işi, Amerikan Yakındoğu Yardım Misyonu, Karma Komisyon ve diğer ilgili kuruluşların çalışmaları sayesinde başarı ile sona erdirilebilmiştir, denilebilir. Göçmenler için geçici oturma kampları kurulmuş, aş ocakları ve yetimhaneler açılmıştır. Rumlar mümkün olan hızla Türkiye'den çıkarılmış, Yunanistan'dan gelen göçmenler de mümkün olan hızla yerleştirilmişler, kendilerini kurtarır duruma getirilmişlerdir. Bu işlere ayrılan para yeterli değildi. Bir kısmı ile memurların maaşları karşılanmıştır. Geri kalanı 400.000 göçmenin yerleştirilmesine yetmemiştir. Yunanistan da aynı sorun ile karşı karşıya kalmıştır. Fakat bütün bu güçlükler ve hatalara rağmen iş, oldukça başarılı bir şekilde bitirilmiştir. Üstelik Türkiye, Milletler Cemiyeti'nin üyesi olmadığından Yunanistan gibi bu örgütün malî ve idarî yardımına da başvuramamıştır.

Bu mübadelenin sonuçları ilgi çekicidir. Her şeyden önce Türkiye, siyasal bir yükten; artık ülke içinde dinî ve siyasal imtiyazlar ve millet sisteminin sağladığı diğer çıkarları isteyen rahatsız edici bir Türk olmayan azınlıklar sorunundan kurtulmuştur. Türkiye artık ırk bakımından bir bütün ve an-

Levent Şahverdi Arşivi

cak başka Avrupa ve Asya ülkelerinde görüldüğü oranda yabancı azınlıkları bulunan bir ulusal devlet haline gelmiştir. Türkiye için artık içerden engellenmeyecek bir ulusal kalkınma yolu açılmıştır.

Ekonomik bakımdan, Türkiye'nin en kıymetli ticaret unsurlarını kaybetmekle büyük zararlara uğrayacağı kehanetinde bulunulmuştur. Batılıların elinde bulunmayan bütün işler Rum ve Ermenilerin tekelindeydi. Bunların Türkiye'den gitmeleriyle ülkenin büyük bir ekonomik darbe yiyeceği söylenmiştir. Bu inanış hâlâ yabancı gözlemciler ve iş adamları arasında yaygındır. Ticaret konularında pek az tecrübeleri olan Türklerin Rum ve Ermenilerden boşalan yerleri doldurup dolduramayacakları konusunda bir tahmin yapmak için zaman daha çok erkendir.

Buna karşılık, Yunanistan'dan gelen göçmenler bir bakıma ticaret ve iş konularında oldukça tecrübe sahibidirler ve teşebbüs enerjileri vardır. Elbette, bunlar yeni ülkelerine yerleştikten sonra kısa zamanda bu yeterliliklerini hissettirecekler, Rumlar ve Ermenilerden boş kalan yerleri dolduracaklardır. Çoğu Türkçe bilmemekle beraber, ulus olarak aynı duyguları ve aynı dinî inançları taşımaktadırlar ve bu yüzden ülkenin kalkınması ve zenginleşmesinde kıymetli bir işbirliği sağlayacaklardır.

1912-1913, 1914-1918 ve 1919-1922 savaşlarından ve birçok eski Osmanlı vilayetinin Türkiye'den kopmasından sonra ülkenin nüfus sorununu incelerken Cumhuriyetin karşılaştığı birçok sorundan biri daha gözümüze çarpmaktadır. Bugün ingiliz dominyonlarının ya da yarım yüzyıl önce Amerika Birleşik Devletleri'nin karşılaştıkları bir durum ile yüz-

Levent Şahverdi Arşivi

yüze geliyoruz. Türkiye; uygun iklimi, kullanılmamış su gücü, verimli ovaları ve vadileri, işlenmemiş orman ve madenleriyle, zengin bir ülkedir ve bu zenginliklerinin büyüklüğüne oranı göz önüne alınırsa Kanada'nınkinden çok daha geniş ekonomik imkânlar vaat ettiği görülmektedir. Fakat Anadolu'nun problemi, Kanada'nın, Avustralya'nın ve Yeni Zelanda'nın olduğu gibi bir nüfus problemidir.

Musul vilayetini içine almayan bugünkü Türkiye'de 9.000.000 insan barınmaktadır. Bu nüfus 210.000 mil karelik bir alanda yaşamaktadır. Bu durumda mil kare başına 43 kişi ya da daha az düşmektedir. Bu sayı İngiltere'de 701, İskoçya'da 160'tır. Bundan da Türkiye'nin ne kadar büyük bir sorun karşısında bulunduğu anlaşılmaktadır. Nüfus yetersizliği kalkınma için bir handikap olmaktadır. Oysa, Türkiye'nin benzemek istediği Avrupa ülkelerinde mil kare başına düşen insan sayısı şöyledir:

Almanya 348, Çekoslovakya 244, Fransa 187 ve hatta Yunanistan 167(1).

Fakat şunu da unutmamak gerekir; Türkiye kalabalık şehir nüfuslarını kaldırabilecek bir sanayi ülkesi değildir, özellikle bir tarım ülkesidir. Bu bakımdan Türkiye'ye Birleşik Amerika'dan daha kalabalık bir ülke diyebiliriz. Amerika'da

(1) Türkiye'nin nüfusu ile ilgili kesin istatistikler bulunmadığından verilen sayılar tahminidir. İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın 1924'te yaptığı tahmine göre; Türkiye'nin nüfusu 9.000.000'dur. Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın tahmini bu sayıyı 7.000.000 olarak vermektedir. Yarbay J. H. Cornwall'un tahminine göre de, 8.000.000'dur. Türklerin verdikleri sayılar, 1923'te 12.000.000, 1925'te de 13.000.000'dur. Bunlar güvenilir sayılar değildir; çünkü Türkiye sınırları dışında kalmış Musul gibi bazı bölgelerin nüfusu da buna katılmıştır ve Türkiye'den ayrılmış olan azınlıklar düşülmemiştir. Ayrıca doğum oranının gittikçe düştüğü, yokluk ve sağlık koşullarının kötülüğü yüzünden ölüm oranının da arttığı söylenmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

mil kareye düşen nüfus sayısı 31'dir. Mısır, Rusya, Kanada, Avustralya, Brezilya ve başka tarım ülkelerine göre de, Türkiye, kalabalıktır. Bununla beraber, Türkiye'nin zengin tarım ülkelerinden daha iyi bir durumda bulunduğu sonucunu çıkarmak için bir sebep yoktur. Fakat kısa zamanda fakirlikten ve eğitimsizlikten kurtulmak için geleceğe güvenle bakabilir.

Nüfusun sıkışık olmadığı, üretimin gelişmediği, kişi teşebbüsünün kısır kaldığı, halkın Batı yaşamına ve bilimsel ilerlemesine yabancı bulunduğu bir ülkede tarım; ilkel yaşamı olan toprağa bağlı kütlelerin tabii kaynağı olmaktadır. Üstelik uygun bir iklim, verimli ovalar ve vadiler, zengin bir toprak, tarımı Türk ulusunun başlıca endüstrisi yapmaktadır. Anadolu'nun birkaç bin yıllık tarihinde tarım şartlarında pek az değişiklik olmuştur. Çünkü köylü halk, Avrupa ve Amerika'dan esen Batılılaşma rüzgârlarını en son hisseden insanlardır. Ne Haçlılar fırtınası, ne bunları izleyen Batı ticareti, ne İtalyan Rönesansından esen imbat; ne de son yüzyıl içindeki misyoner faaliyetleri toprağın bu sade ve bilgisiz çocuklarını etkileyebilmiştir. Onlar gerçek muhafazakârdırlar. Dinlerine ve atalarının geleneklerine hayatlarının her alanında bağlıdırlar. Tarım faaliyetlerini de atalarının bin yıl önce yaptığı gibi sürdürmektedirler. Savaş ve savaş söylentileri onları yalnız askere alındıkları, uzak yerlerdeki seferlerde öldükleri ya da pazarları daraldığı zaman etkilemiştir. Ülkelerinin üzerinden devrimler gelip geçmiş, sultanlar, halifeler geleneksel kurumlar tarihin akımı önünde devrilmiş, bir zamanlar tebaası oldukları imparatorluk parçalanmış ve tasfiye edilmiş; milliyeti yabancı komşuları ortadan kaybolmuş, Batılılaşma, denizin kabaran dalgaları gibi ülkeyi kaplamıştır. Fakat onlar hâlâ ağır hayatlarını her zamanki gibi sürdürmektedirler.

Levent Şahverdi Arşivi

Kullandıkları tarım metodları tarihin şafağındakilerden değişik değildir. Bir mandanın ya da öküzün çektiği karasaban hâlâ en gözde tarım aracıdır. Derin sürme, gübreleme ve değişik ekim, bilmedikleri şeylerdir. Modern ekme ve biçme makineleri görülmeye değer garip şeylerdir. Bunların yaptığı işleri eller görmektedir. Her köy meydanında başaklar, altlarına çakmak taşları çakılmış ve öküzler tarafından çekilen dövenlerle harman edilmektedir. Sap, samandan harmanı rüzgâra karşı savurmak suretiyle ayrılmaktadır. Değirmen olmayan yerlerde taneler, taşlar arasında ezilerek un yapılmaktadır. Batı Anadolu'da değirmenler savaşta yanmış, harabeye dönmüştür. Yolculuk eden bir kişi bu harabelerin değirmen olduklarını şuraya buraya yuvarlanmış eski değirmen taşlarından anlamaktadır. 1911 yılından beri savaş, ülkeyi durmadan ziyaret ettiği için şimdi köylünün iş gördürebileceği en güçlü hayvan ancak üç yaşındaki bir öküzdür. Bu genç hayvanlar derin süren sabanları çekemezler. Onlarla toprağı alt üst etmek imkânsızdır. Boyunduruğa alışık olmadıkları için kullanmak da zahmetlidir. Anadolu'da toprak sürmede atları kullanmak alışkanlığı olmadığı, gerçekte mevcut atların büyük bir kısmı da savaşlarda telef edileceğinden çok defa genç ve zayıf öküzlere köyün kadınları yardım etmektedirler.

Türkiye'deki tarın problemi, son zamanlarda Hindistan'da uzmanların dikkatini çeken duruma benzemektedir ve aynı düzeltme metodlarını gerektirmektedir. Bunu en çok Türk önderleri öngörmektedirler. Onun için Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti giriştiği reformlarda tarımın gereklerine öncelik vermiştir.

Bu atılımda Batı'nın etkisi açıkça görülmektedir. Batı'da

Levent Şahverdi Arşivi

bu alanda elde edilmiş ilerlemeler ülkede uygulanmaktadır. Hükûmet büyük bir uzak görürlülükle ülkenin sekiz yerinde tarım okulları açmıştır. Bu okullarda hem çiftçilere Batı'nın bilimsel metodları öğretilecek, hem de ülkenin tarım sorunları incelenip bunların çözümlenmesi için araştırmalar yapılacaktır.

Cumhurbaşkanı, vatandaşlarına örnek teşkil etmek için kendisi de bir centilmen çiftçi olmuştur. Ankara yakınındaki çiftliği yalnız Türkiye'nin çiftçileri için değil, kurulacak başka çiftlikler için de bir örnek olacaktır. İyi bir arazi üzerinde, bir su kaynağının ve demiryolunun yanında kurulmuş olan çiftlikte güzel binalar, on sekiz traktör, altı İngiliz yapısı harman makinesi, iki otomobil, dört kamyonet ve daha başka makineler bulunmaktadır. Burada karma tarım yapılmaktadır. Küçük bir fabrika yemiş ağaçlarının ürünlerini, sebzeyi konserve haline getirmektedir. Tahıl ekilmekte, süt ürünleri elde edilmekte, damızlık ve kasaplık hayvan yetiştirilmektedir. Çiftlikte yetmiş inek, birkaç İsviçre boğası, beş bin koyun, tiftik keçileri, tavuk ve arı vardır. Bunun kadar geniş çapta olmamakla beraber ülkenin başka yerlerinde de okul-çiftlikler açılmıştır. Yabancı ülkelerde yetişmiş uzmanların yönettiği bu çiftliklerde hem yeni uzmanlar eğitilmekte, hem de bölgenin çiftçilerine bilgi verilmektedir.

Hükûmetin gösterdiği bu ilgiden dolayı Türkiye'nin birçok yerinde şartlar düzelmektedir. Özellikle, ülkenin Batı etkilerine en açık olan bölgesi batı Anadolu'da iki, üç yıl içinde tarım şartları hızla düzelmiş, bunlar gittikçe yaygın bir şekilde kullanılır olmuş, yeni değirmenler ve un fabrikaları yapılmıştır. Tabiat da savaştan yıkık çıkmış bu ülkenin yüzüne gülmüş; hava şartları üretimin artmasına, refahın geri gelmesine yardım edecek şekilde uygun geçmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Tarımda en büyük dönem değişikliği modern tarım makinelerinin kullanılması ve modern tarım metotlarının uygulanmasıdır. Büyük Savaş'tan az önce modern tarım araçları ilk defa Adana ve İzmir vilayetlerinde görülmüştür. Adana bölgesinde daha çok Alman yapısı buharlı otomobiller, harman makineleri, demir pulluklar görülmüştü. İzmir bölgesine ise daha çok Amerikan araçları ithal edilmişti.

Savaştan beri, buharlı Alman traktörlerinin yerini motorlu hafif İtalyan, Fransız ve Amerikan traktörleri almaktadır. Türkiye toprağı, pek çok yerde ağır olduğundan güçlü traktörlerin kullanılması gerekmektedir. Mevcut traktörler hem pulluk çekme, hem de biçer-döverleri ve harman makinelerini çalıştırmakta kullanılmaktadır. Bunun için çoğu kasnak tertibatlıdır.

1924 yazında yüzden fazla Fordson traktörü yalnız pamuk ambarı Adana'da satılmıştır. Bir yıl önce bu bölgede satılan traktörlerin sayısı sadece yirmi beş, 1922'de ise üçtü. Savaştan önce hiç satılmazken, 1924 yılında otuz kadar büyük Alman motorlu pulluğu alıcı bulmuştur. Bu araçların çoğunda farlar bulunduğu için tarlalarda geceli gündüzlü çalışıldığı görülmektedir. Şimdiye kedar Türk köylüsünün bilmediği diskarov da ülkeye girmeye başlamıştır. Yakın zamanlara kadar bu, önemli bir araç sayılmazdı. Çok defa bu iş, bir öküzün çektiği ve üzerine ağırlık olsun diye kadınların ya da çocukların oturdukları bir kütüğü sürüklemekle yapılırdı. Şimdi ise birçok yerde atların çektiği tırmıklar ya da traktörlerin çektiği diskarovlar kullanılmaktadır.

Tarım bakımından Adana ve İzmir'den sonra Türkiye'nin en zengin bölgesi olan Bursa'da makineli tarım gittikçe yay-

Levent Şahverdi Arşivi

gınlaşmaktadır. Tahta sabanların yerini çelik pulluklar almakta, motorlu traktörlere birçok yerde rastlanmaktadır.

Savaşın sonunda koşum hayvanlarının ve insan gücünün azlığı yüzünden gerçekten makineli tarıma büyük bir ihtiyaç vardı. Bu boşluk oldukça giderilmiştir ve tam olarak giderilmesine devam edilmektedir. 1925 yılında Türkiye'de altı yüz Fordson traktörü vardı. Öteki markalardan da her halde yüz ya da yüz elli tane bulunuyordu. Traktör sayısının artması, başka makineli tarım araçlarını da gerektirmiştir. Traktörle, sabanla elde ettiğinden kat kat üstün ürün alan çiftçi, bu ürünü kaldırmak için biçer-döverlere, harman makinelerine, hattâ ürününü en yakın liman ya da istasyona taşımak için daha büyük, daha güçlü, daha modern taşıt araçlarına ihtiyaç duymuştur.

Kıyı bölgelerinde makineli tarım hızla gelişmekle beraber, ülkenin iç kısımlarında hâlâ ilkel metotlarla yapılmaktadır. Ülkede bine yakın traktör bulunmasına rağmen, İstanbul'dan Adana'ya giderken yol boyunda bir tek traktör bile görmek mümkün değildir. Henüz yapılacakların yanında çok az şey yapılmıştır.

Türkiye'de tarımın bazı kolları çok önemli bir yer tutmaktadır. Bu kollarda büyük ilerlemeler elde edilmiştir. İzmir incirleri dünyanın en iyi incirleri olarak tanınmaktadır. 1925 yılında İngiliz basınında koparılan bir kıyamet, İzmir'deki incir paketleme atölyelerinde -özellikle sağlık şartlarını düzeltmek için- tedbirler alınmasına yol açmıştır. 1925 yılında Samsun'da tütün ekimi büyük ilerlemeler göstermiş ve altı yabancı tütün alıcısı firma orada şubeler açmışlardır.

Türkiye'nin bütün tarım bölgelerinde ekim faaliyetleri hızla artmıştır. 1924'te tütün ürünü bir önceki yıla kıyasla bir

Levent Şahverdi Arşivi

misli olmuştur. Pamuk ekimi de Adana bölgesinde hayret verecek şekilde artmıştır. 1923 yılında ekime uygun alan 80.000 dönüm iken 1924'te 1.500.000 dönüm sürülmüş tarlaya çıkarılmış ve bunun 900.000 dönümüne ekim yapılmıştır. 1925'te bu ürün Lancashire tekstilcilerinin dikkatini çekmeye başlamış ve yapılan incelemeler bunun kalitesinin Mısır pamuğununkine yakın olduğunu göstermiştir. 1925 yılında pamuk ekimine gittikçe artan bir dikkat gösterilmiş, yerinde toplanan bir konferansta bu pamuğun yetiştirilmesi ve üretilmesi ile ilgili sorunlar tartışılmış; incelenmiş, hükûmet de konuya büyük bir ilgi göstererek pamuk üreticilerine yardım vaadinde bulunmuş ve bankalar makine alımı için krediler vermişlerdir. Bir Manchester firması da Adana'da bir çırçır fabrikası açmıştır. Mersin'deki demiryolu ve liman tesisleri ıslah edilmiş, böylece Adana'nın pamuk ürününe daha rahat bir ihracat kapısı sağlanmıştır. Bursa gibi başka bölgelerde de pirinç, buğday, arpa ürünleri her geçen yıl artmış, son iki yıl içinde zeytin ürünü göze batar bir artış göstermiştir.

Bu özel tarım alanları dışında, Türk tarımı genel olarak henüz pek yüksek bir seviyede değildir. Bilgisizliğin ve ilkel metodların yarattığı handikap, tutuculuk ve reforma karşı direniş, savaşların etkisi ile "genel olarak" tarımın durumu pek parlak değildir. Türk çiftçisi uzun süre enerjisini tam olarak kullanamamıştır ya da kullanmak istememiştir. Buna da her an karşılaşması mümkün tehlikelerin yarattığı güvensizlik sebep olmuştur. Her an haydutların, çetelerin, istilâcıların köyünü basmasını; ürününü alıp götürmesini beklemiş, bunun korkusu içinde yaşamıştır. Vergiler, özellikle aşar altında ezilmiştir. Vergiyi toplayan ağalar herkese aynı adaleti göstermemiş-

Levent Şahverdi Arşivi

ler, bunu bir baskı, şantaj ve kişisel kinleri tatmin aracı olarak kullanmışlardır. Ulaştırma, tanışma imkânsızlıkları da köylüyü kendi ihtiyacı olandan fazlasını üretme külfetine katlanmamaya zorlamıştır. Köylü, ürününü ancak komşu pazarda satabilmiş, daha fazlasını yetiştirmeye gerek duymamıştır.

Cumhuriyet bu sorunu da oldukça halletmiştir. Yeniden örgütlendirilmiş olan jandarma ile haydutları ve çeteleri sindirmiştir. Maliyenin zararına olmakla beraber aşar kaldırılmıştır. Bu tedbir, hem köylüyü rahatlatmak ve hem de siyasal bir yatırım olarak alınmıştır. Hükûmet ulaştırmayı geliştirmek için yollara, demiryollarına, limanlara mümkün olduğu kadar çok para ayırmaktadır. Bunun sonucu olarak köylünün daha fazla üretmekte gösterdiği cesaretsizlik gittikçe ortadan kalkmakta, tarımla ilgili ekonomik güçlükler azalmaktadır.

En ciddî sorun, bu işlere para bulmaktır. Ekim alanlarını genişletmek ve bunların ürünlerini pazarlara ulaştırmak için para gerekmektedir. Köylüler fakir düşmüşlerdir ve bir kenarda sermayeleri yoktur. Kasabalardaki tüccarlar imkânları elverdiği oranda köylülere kredi açmaktadırlar. Fakat para darlığı vardır; krediler sınırlıdır ve ticarî güven yabancı ülkelerden sermaye çekecek kadar yerleşmemiştir.

Burada, demiryolları kumpanyalarının bu boşluğu doldurmaktaki başarılarından söz etmeden geçemeyeceğiz. Bir yandan köylülere yardım etmişler, bir yandan da kendi iş hacimlerini artırmışlardır. Bazı kumpanyalar demiryolu boyundaki tarlaları geliştirmek, ekmek, işlemek isteyen köylülere kredi ile tohumluk teklif etmişlerdir. Tohumlukların bedelinin, ilk ürün satıldıktan sonra ödenmesi istenmiştir. Köylülerin satın aldıkları tarım araçları trenlerde yarı ücrete taşınmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Köylülere, hiçbir ücret karşılığı olmadan tarım uzmanları gönderilmiştir. Tarım araçlarında kullanılan akaryakıt ucuz tarife ile nakledilmiştir. Fakat köylere en büyük yardımı, aşar gibi bir gelirden yoksun kalmasına, daha yapacağı pek çok masraflı iş bulunmasına rağmen hükûmet sağlamıştır. Yalnız köylünün yararına kanunlar çıkarmakla kalmamış, bedava tohumluk dağıtmış, tarım makineleri için kredi açmış; kooperatifler kurulmasını teşvik etmiş ve bankaları, bugünün tarımcı Avrupa ülkelerindeki örneklere göre, yeniden düzene koymuştur. Tarımın geliştirilmesi gibi büyük bir işte Cumhuriyet rejimi büyük bir cesaret ve iyi niyet göstermektedir. Son yıllarda elde edilmiş başarılar da rejimin çabalarının bir sonucudur. Ayrıca bunlara, sağlanan siyasal denge, verimli bir toprak ve uygun bir iklimin sağladığı faydaları da eklemek gerekir. Bu konu ile ilgili olarak hükûmetin demiryollarını geliştirme politikasını da incelemeliyiz.

Türkiye gibi geniş bir alana yayılmış, bölgeler arasındaki coğrafî yapının çok değişik olduğu ve düşük sayıdaki nüfusunun çoğunluğunu ilkel kalmış köylülerin teşkil ettiği bir ülkenin zengin tabii kaynaklarından, tarımından, sanayiinden ve ticaretinden faydalanabilmesi için önce her şeyin üstünde ulaştırma kolaylıklarına önem vermesi gerekmektedir. Bir ülkenin ekonomisi ancak bu damarlarla beslenebilir. Dünyanın üretici bölgeleri ile uluslararası ticaret arasındaki en önemli bağ, iç ulaştırmadır. Bir ülkenin yatan zenginliklerini en kârlı bir şekilde işletebilmek bu bağın yeterli olmasına dayanmaktadır.

Kemalist hükûmetin demiryolu yapımına hızla girişmiş olması, Türk önderlerinin bu gerçeği çok iyi anlamış olduk-

Levent Şahverdi Arşivi

larını göstermektedir. Yerli sermaye, bilgi ve tecrübe yokluğundan, Cumhuriyete kadar demiryolu yapımı yabancıların eline düşmüştü. O güne kadar Türkiye sınırları içinde yapılmış olan bütün demiryolları, çok defa Osmanlı hazinesinin zararına spekülatif teşebbüslere izin verilmesini şart koşmuş olan yabancı kumpanyaların imtiyazındaydı. Yabancı demiryolları daha çok Batı Anadolu'nun tarımsal üretici zengin ve vadileri ile Günedoğu Anadolu'nun ovalarını merkezlere ve limanlara bağlamak için yapılmışlardı. Bunların başlıcaları İstanbul ile Adana arasındaki Fransız hattı ve İzmir-Aydın-Afyon İngiliz hattıdır. 1919-1922 Türk-Yunan savaşının yaptığı tahribata rağmen bu demiryollarının çoğu büyük maddî zararlara uğramamışlardır (1).

Demiryollarının ulaşmış olduğu bu bölgeler büyük faydalar sağlamışlar ve birkaç yıl içinde ürünlerini hissedilir derecede artırmışlardır. Ülkede savaşın sona ermesinden beri demiryolu yapımı durmadan ilerlemekte, yeni bölgeler merkezlere bağlanmaktadır. Cumhuriyetten beri demiryolu yapımının büyük bir kısmı Türk mühendisleri ve işçileri tarafından yürütülmektedir.

Milliyetçi hükûmetin yabancılardan para yardımı almaktan kaçınması ve eskisi gibi imtiyazlar vermek istememesi do-

---

(1) Türkiye'nin en eski demiryolu olan İzmir-Aydın-Afyon "Osmanlı İmparatorluk Demiryolu" 31 Aralık 1924'te sona eren altı aylık devre için yayınlanan raporda, 1923 yılının aynı altı aylık devresine kıyasla gayri safi gelirlerin yüzde oniki buçuk arttığını, buna karşılık masrafların yüzde beş azaldığı açıklanmıştır. Bu gelişme, taşınan yük tonajının artışından ileri gelmektedir. Raporda, aynı devre içinde tonaj artışının yüzde onaltı olduğu belirtilmektedir ki, bu da, savaştan zarar görmüş bölgelerin hızla toparlandığına, demiryolunun, geleneksel deve kervanlarına tercih edildiğine bir işarettir.

Levent Şahverdi Arşivi

layısıyla demiryolu yapımının finansmanını Türk maliyesi yüklenmektedir. Kemalist hükûmetin, ülkenin ulaştırmasına bu kadar önem vermesi, karayolları ile demiryolları gibi modern ulaştırmanın gereklerine büyük bir heyecanla el atmış olması takdirle karşılanmalıdır. Anadolu'nun bazı bölgelerinde, Kanada benzeri nüfusu az yoğun ülkelerde olduğu gibi aşılması güç, ekonomik yararı bulunmayan boş yerlerden geçmek zorunluğu olmakla beraber, Türkiye demiryolu yapımını aksatmadan ve hızla sürdürmektedir. Bir Batılı yolcu için mevcut demiryollarının pek çok kusuru vardır: Ağır yolculuk, aksayan tarifeler, çok dolaşan yollar ve konforsuz trenler gibi. Fakat ülkenin refahı ve tecrübesi arttıkça bütün bunlar ortadan kaybolacaktır.

Hükûmetin böyle bir programa girişmiş olmasının politik nedenleri de vardır. Buna rağmen demiryolu yapımı yine de ekonomiye yararlı olmaktadır. Bir ülkenin askerî gücü, kuvvetlerinin hareket kabiliyetine ve askerî ağırlık merkezlerinden sınırlara kolaylıkla ulaşabilmeye bağlıdır. Nasıl, bir zincirin dayanıklığı en zayıf halkasının dayanıklılığı kadar ise, bir ülkenin savunma gücü de ulaştırma kolaylıklarının yeterliliği ile ölçülmektedir. Demiryollarının önemi, Basra Körfezi'ne ulaşmak isteyen Almanya tarafından çok iyi anlaşılmıştır. "Drag nach Osten"in tarihi muhakkak Yakın ve Ortadoğu'daki demiryolları yapımının ışığı altında yazılmalıdır. Anadolu ve Bağdat demiryolları yapımında askerî amaçlar ön plânda, ekonomik amaçlar ikinci plânda tutulmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması sırasında bu Alman sistemi de parçalanmıştır. Fakat Türkiye, Anadolu demiryollarının tamamını ve Bağdat demiryolunun da, Halep do-

Levent Şahverdi Arşivi

laylarındaki ve Fransız mandası altındaki topraklarda kalan parçası dışında tamamlanmış kısımlarını elinde tutmuştur. Anadolu demiryolu, savaş sırasında ve savaştan beri Türkiye'nin başlıca ulaştırma damarı olmuştur. Batı Anadolu'daki bölge demiryolları daha çok ticarî ve ekonomik amaçlar için faydalı olmuşlardır. Fakat Haydarpaşa'dan Konya'ya uzanan Anadolu demiryolu ile Toros tünellerinden geçerek Konya'dan Suriye'ye devam eden Bağdat demiryolu başlıca askerî yol olmuşlardır. Mütarekeye kadar Alman yönetiminde olan bu Anadolu demiryolunun önemli bir kolu Eskişehir'den Ankara'ya uzanmaktadır. Afyon'da Fransızların Afyon-Manisa-İzmir demiryolu ile birleşmektedir. Bunların dışında Doğu Anadolu'da ve Karadeniz kıyılarında demiryolu yoktur.

Bu yokluğun stratejik handikapı Türkiye tarafından hem Büyük Savaş'ta Kafkas cephesinde Rusya'ya karşı savaşılırken, hem de 1919-1922 Türk-Yunan Savaşı sırasında hissedilmiştir. 1920'de ilk Yunan saldırıları sırasında Türk Milliyetçi Kuvvetlerinin Ankara'da sıkışıp kalmaları ve bu merkeze giden tek demiryolunun düşmanlar tarafından tehdit edilmesi, askerî bakımdan demiryolu şebekesinin genişletilmesinin ne kadar gerekli olduğunu göstermiştir. Daha önce de anlattığımız gibi, Yunanlılar ikinci ve üçüncü saldırılarında hep bu Ankara'ya giden demiryolunu ele geçirmeye çalışmışlardı. Milliyetçilerin Erzurum ya da Sivas yerine Ankara'yı kendilerine merkez seçmelerinin nedeni de bu stratejik demiryolu bağlantısının var olmasıydı. Türkiye'nin, askerî amaçlar için demiryoluna olan ihtiyacının başka ve en yeni örneği de, 1925'te doğu vilâyetlerinde patlak veren Kürt isyanıdır. Kara ve demiryollarının bulunmadığı, geçitlerin karlarla örtüldüğü

Levent Şahverdi Arşivi

bölgelerde askerî yığınak yapmanın ne kadar güç olduğu bu örneklerle çok iyi anlaşılmıştır. Ulusal sınırlar içinde çıkan bu tehlikeli ayaklanmayı bastırmak için üç ay gerekmiştir.

Bu mutlak ihtiyaçtan ötürü yeni rejim, kurulduğu günden beri demiryolu şebekesini genişletmeye koyulmuş ve şimdiye kadar ülkenin ulaşılmaz olan bölgelerine gidilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TİCARET, SANAYİ VE MALİYE

Türkler arasında yaygın olan bir inanışa göre, Türkiye, Avrupa ülkeleri arasına katılabilecek bir zenginliğe ulaşmak istiyorsa, yalnız tarımla -hatta çok gelişmiş bir tarımla- yetinemez. Tarımda üretim artırılabilir ve bunun sonucunda ülke çok daha fazla bir nüfusu besleyebilir; insanlarına, şimdiye kadar görmediği maddî refah, maddî uygarlık ve kültür sağlayabilir. Tarım ürünlerinin dünyanın dört bir köşesine ihraç edilmesiyle millî gelir artırılabilir. Toprak yine, eskiden olduğu gibi, sade yaşayışlı bir köylü ırkını doyurmaya devam edebilir. Fakat az çok önemli olan hiçbir modern devlet yoktur ki, zenginliğini ve gücünü yalnız tarımdan alabilsin! Sanayi devrimi bu imkânı ortadan kaldırmıştır. Bugünün büyük devletleri sanayici ve tüccar ülkelerdir ve bunlarda sanayi, başlıca ekonomik faaliyet olarak tarımın yerini almıştır. Hâlâ birer tarım ülkesi sayılan Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Kanada'da, millî refah ancak sanayideki ilerlemeye ayak uydurarak yükselmektedir. Türkler de aynı yola adımlarını atmak için sabırsızlanmaktadırlar. Akılıca bir hareket olup olmadığı bir yana, bu çok insanca bir davranıştır. Türklerin de gördükleri gibi sanayi üre-

Levent Şahverdi Arşivi

timi, tarım üretiminden daha çabuk zenginlik sağlamaktadır. Köylerdeki insan gücü eksikliği problemi uzun bir süre devam etmediği, malî imkânları bugünkü gibi zayıf kaldığı takdirde bütün çabaların tarımda toplanmasının ülkeyi bilim ve uygarlık yolunda geciktireceğine Türkler inanmaktadırlar.

Türk hükûmeti bu inanç içinde, dikkatlerini ekonomik ilerlemenin başka alanlarına da yöneltmiştir. Tarım için gösterilen çabaların benzerleri, yine aynı ruh içinde, ticarete de gösterilmeye başlanmıştır. Bu alanda, Ankara, Rumların, Ermenilerin ve diğer yabancı iş adamlarının ülkeden ayrılmaları ile meydana gelen büyük bir problemle karşılaşmıştır. Bu unsurlar, eski Osmanlı tezgâhının çözgüsü içinde ticaretin atkılarını teşkil edip ekonomik dokuyu gerçekleştiriyorlardı. Ülkenin başlıca iş unsurları gitmişlerdi. Zengin tüccarlar sermayelerini ya götürmüşler, ya kaybetmişlerdi. Fabrikalar harabeye dönmüş, kalifiye işçilik yok olmuştu. Bu alanda Türkiye'de büyük bir kötümserlik hüküm sürmekteydi. Sanayinin yeniden ayağa kaldırılması ve nekahat devresinde zararlı etkilere karşı korunması gerekiyordu. Kaynakları olmayan hükûmet tarafından beslenmesi ve iş adamı değil fakat asker olan yöneticiler tarafından çalıştırılması gerekiyordu. Bu yöneticiler, yabancı sermayeye sırt çevirerek kendilerini daha güç bir duruma da sokmuşlardı. Kapitülasyonların zararlarını bildikleri için bu sistemi ortadan kaldırmışlar, Batılı imtiyaz ve hisse sahiplerine uzun süre baş eğmiş olduklarını hatırlayarak, ileri sürdükleri sert şartlarla Türkiye'ye yatırım yapmak niyetinde olan yabancı sermaye sahiplerini ürkütmüşler ve bunların cesaretini kırmışlardı. Ankara hükûmeti, millî fakirliğe, yeni kazandığı ekonomik ve malî bağımsızlığı kurban vermeyi tercih etmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu politika Türkiye'nin ekonomik gelişmesini geciktirmiş olmakla beraber, cumhuriyetin ilk yıllarında hiç de akılsızca bir hareket olmamıştır. Bu politika yalnız ulusu yabancılara bağlı olmaktan dışarıya karşı sorumluluklardan ve borçlardan, yabancı hisse sahiplerinin müdahalesinden kurtarmakla kalmamış; aynı zamanda ulusal bir kendine güvenme, kendi kendine yeterli olma, kendi kendine yardım etme hissi de uyandırmıştır. Başarılı olunduğu takdirde, başka ulusların saygısının kazanılacağı hesaplanmıştır. Bir sürü handikap karşısında Türkiye kendini, içinde bulunduğu malî güçlüklerden kendi çabaları ile kurtulabilirse bu onun gücünü ispatlayacaktır.

İngiltere'nin malî kontrolü altındaki Mısır, Amerika'nın malî kontrolü altındaki İran; Milletler Cemiyeti'nin malî kontrolü altındaki bazı Avrupa ülkeleri ve geçmişte Düyunu Umumiye İdaresi'nin kontrolü altındaki Türkiye örnekleri gözler önündedir. Bu kontroller maddî sonuçlar vermişlerdir fakat aynı zamanda ulusal gururu zedelemiş ve -muhtemelen- ulusal morali yitirmişlerdir.

Yeni Türkiye Hükûmeti birçok sanayi kuruluşunu tekel sisteminde devletleştirmiştir. Tuz, çoktandır bir devlet tekelidir. Fakat bu tekelin gelirleri 1881 yılında Düyunu Umumiye İdaresine bırakılmıştı. Daha önce Osmanlı Tütün Rejisi olan ve Düyunu Umumiye tarafından kontrol edilen tütün sanayii geçenlerde bir devlet tekeli haline getirilmiştir. Kibrit ve sigara kâğıdı üretimi de bu tekele verilmiştir. 'Hükûmet, Uşak' ta da bir şeker fabrikasının kurulmasına mali yardımda bulunmuştur. Bundan da gelecekte şeker sanayini tekeli altına almak niyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Hükûmet, 1925 yılında alkol ile alkollü içkilerin yapım ve satışını da kontrol altına almıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu tedbirler sayesinde, yabancı kontrolünden kurtulunmuş olarak, devlet hazinesine ek gelirler sağlanmaktadır. Bunlardan başka, sanayiyi ferahlatacak başka tedbirler de alınmıştır. Sanayi yatırım mallarından alınan vergileri azaltan kanun yeniden gözden geçirilmiştir. Sanayiyi teşvik için fabrikalardan temettü ve gayri menkul vergileri kaldırılmıştır. Ticaret Bakanlığı emrine verilmiş olan kredilerin bir kısmı, daha önce belirttiğimiz Uşak Şeker Fabrikasına; beş konserve, bir porselen, Ayvalık'ta bir yağ; Adana'da bir tekstil ve Kastamonu'da bir süt fabrikasına ayrılmıştır. Ziraat Bankasının yanı sıra ticaret ve sanayiye kredi sağlayacak yeni bir banka kurulmuş ve bunun Türkiye'nin birçok yerinde şubeleri açılmıştır. Sanayiye 1925 yılında bütçenin yüzde 1.5'i ve 1926'da 1.7'si gibi çok az bir para ayrılmasına rağmen gelişme oldukça hızlıdır. Yöneticiler iyi niyetlere sahiptirler fakat devlet gelirlerinin yarısı millî savunmaya ve borçların ödenmesine gittiği için yapıcı ve üretici faaliyetler de bu oranda kısıtlı olmaktadır.

1921 başlarında Türkiye'de vergilendirme sisteminde esaslı değişiklikler yapılmıştır. Bunun sonucunda da hükûmetin daha çok gelir sağlaması ve gerekli reformlar için gerekli yatırımları daha rahat yapması ümit edilmektedir. 1925 Kürt isyanının bastırılması için yapılan masraflarla -20 milyon Türk lirasını bulmuştur- (1) şapkanın kabulü üzerine fes yapımcılarına tazminat verilmesi, demiryolu yapımı, fabrikaların finansmanı, vergi reformunun bir an önce yapılmasını gerektirmiştir. Üstelik, Cumhuriyet eski Osmanlı borçlarını da ödeyecektir. Bütün bu bütçe yüklerini kaldırmak için yeni vergi

(1) O tarihte bir dolar 1.50 Türk lirasından fazla değildi.

Levent Şahverdi Arşivi

sistemi şart olmuştur. Yeni sistem Batı'daki örneklere göre hazırlanmıştır ve devlete yılda 60 milyon Türk lirası kadar fazla bir gelir sağlayacaktır. Meslek vergisi yerine, modern biçimde kademeli bir gelir vergisi bu reformlar arasında bulunmaktadır. Ayrıca mükelleflerden beyanname vermeleri bilançolarını göstermeleri istenecektir. Böylece biri maliye müfettişleri, biri de gizli özel hesaplar için olmak üzere iki defter tutma yolu da kapatılmış olacaktır.

Düşünülen diğer vergiler arasında eğlence rüsumları, istihlâk vergisi, hayvan vergisi, yakıt vergisi gibi tedbirler de bulunmaktadır. Halk daha fakir düşmezse ve özel teşebbüs kuruluşları vergiler altında fazla ezilmezlerse, yukarda belirtilen tedbirler devlet gelirlerini bir hayli artıracaktır.

Başkentin Ankara'ya taşınması ile ticaret ve sanayi malî değil, psikolojik zararlara da uğramıştır. Londra İngiliz ticareti için neyse, İstanbul da Türk ticareti için oydu. Fakat İstanbul, coğrafi durumu dolayısıyla Londra'dan çok daha önemlidir. İki denizin ve iki kıtanın buluştuğu mükemmel bir liman üzerinde gerek çok eski geçmişte, gerek modern çağlarda büyük bir ticaret merkezi olmuştur. Gerçi Romalıların yaptığı yollar şebekesi kaybolmuştur, fakat bunların yerini son zamanlarda demiryolları almıştır. Hatta Asya ile Avrupa'yı bir köprü ya da bir tünelle bağlamak da düşünülmektedir. İstanbul, ticarette olduğu kadar din, kültür, sanat gibi başka alanlarda da büyük bir şehir kimliğindedir.

İstanbul'un Türkiye için olan önemi inkâr edilemez. Dünyanın başka hiçbir yerinde böyle bir şehir bulmak mümkün değildir. Onun için de birçok ulusun iştahını kabartmıştır. Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra şehri kaybetmiş, fakat son-

Levent Şahverdi Arşivi

ra tekrar eline geçirmiştir. Anadolu Savaşı'nın ve Lozan'ın en büyük zaferlerinden biri de budur. İçinde gerici ve padişahcı eğilimleri sakladığı için Cumhuriyetçiler İstanbul'a şüpheyle bakmışlardır ve bakmaktadırlar. Fakat tarihî kıymeti ve ticarî öneminden dolayı onu geri istemekten de vazgeçmemişlerdir.

Daha önceki bölümlerde anlattığımız siyasal nedenlerden ötürü Milliyetçi hükûmet, Haliç kıyıları yerine Ankara'nın sessizliğini tercih etmiştir. Önce bir stratejik tedbir olan bu Ankara'ya çekilme daha sonra ülkenin geleceği için büyük bir siyasal anlam kazanmıştır. Ankara'nın milliyetçiler ve Anadolu halkı üzerindeki etkisinden daha önce söz etmiştik. Ekonomik durumu gözden geçirirken tekrar Ankara'ya dönmek faydalı olacaktır.

Başkentin iç Anadolu'nun böyle sessiz bir şehrine taşınması siyasal bakımdan haklı olsa bile, ekonomik bakımdan şüphe ile karşılanmak gerekir. Bir devletin siyasal başkentinin ülkenin ekonomik hayatından bu kadar kopmuş olması tarihte pek az görülmüştür. Cumhuriyetin ilânından iki yıldan fazla bir süre geçmiş olmasına rağmen cumhurbaşkanı daha - ülkenin beyni değilse bile, kalbi olan- İstanbul'u ziyaret etmemiştir. Bu ilgisizliğin sonucu çok iyi görülmektedir.

Cumhurbaşkanı tarafından yüz çevrilen, hükûmet tarafından ihmal edilen ve ardarda değiştirilen yöneticilerin iyi iş görmemeleri sonucu, İstanbul göze batar bir gerileme göstermektedir. Önce saray ve buna bağlı olanlar ortadan kaybolmuştur. Arkadan halife ve etrafındaki din kurumları yok olmuştur. Fener Patrikhanesi kabuğuna çekilmiştir. Elçilikler bürolarından bir kısmını Ankara'ya taşımışlardır. İstanbul'un eski parlaklığı yerine garip bir donukluk çökmüştür. Daha kötüsü İs-

Levent Şahverdi Arşivi

tanbul, Meriç'in batısındaki Avrupa toprakları, kaybedildiği, kısmen de Rusya ile alış veriş durduğu için ticaretinden olmaya başlamıştır.

"Anadolu'nun ortasında çıplak ve ıssız bir şehir olan Ankara'ya dört elle sarılmış bulunan hükûmet, Boğaziçi kıyılarındaki zenginliğin fakirliğe dönüşmesini endişesiz gözlerle izlemektedir. İstanbul'un belediye hizmetleri oldukça iyi. Tramvaylar temiz ve tarifeye göre çalışıyorlar. Boğazın iki kıyısındaki köyler arasında işleyen vapurlar da öyle. Dilenciler sokaklarda barındırılmıyorlar. Bu bakımdan, askerî işgalin şehre zarardan çok fayda sağladığı söylenebilir. Bir yabancı ziyaretçi şehirdeki düzenli hayat karşısında gerçekten şaşırmaktadır.

Fakat daha derinlemesine bir inceleme insanı daha değişik bir sonuca ulaştırmaktadır. İnsanların kötü giyimleri, ifadesiz yüzleri bunların gerçekten ne durumda olduklarını göstermektedir. İflâsa sürüklenmek istemeyen hükûmet bu insanların kazançlarına el atmıştır. Toplumun her katı, varoluşunu sürdürebilmek için çetin bir mücadele içindedir. Bunun bedelini de namuslu vatandaşlar ödemektedir. Vergiler dayanılmayacak kadar ağırdır ve her vatandaş da nasıl vergi kaçırılacağını bilmemektedir. Çöküntünün başka belirtileri de vardır. Kimse yeni ev yaptırmamaktadır. Limanı büyük gemiler doldurmakta, bankerler yeni müşterilere kredi açmaktan korkmaktadırlar" (1).

İstanbul'un çöküşünü anlatan böyle haberler hem yerlilerden, hem de şehri ziyaret eden yabancılardan son iki yıldır sü-

(1) Yarbay P.G. Elgood'un "The Egyptian Gazette"te çıkan bir yazısından.

Levent Şahverdi Arşivi

rekli olarak alınmaktadır. Pek çok gözlemci için eski başkentte durum böyledir ve bu durum, büyük savaştan sonra Viyana'nın çöküşüne benzetilmektedir. Son iki yıl içinde İstanbul'un pek mutsuz bir durumda bulunduğunun söylenmesine rağmen -az da olsa- toparlanma belirtileri görülmeye başlanmıştır.

Öte yandan ise Ankara'nın artan zenginliği ve canlılığı, her yandan görülmektedir. İki yıl gibi kısa bir süre içindeki gelişme insanı iyimserliğe yöneltmektedir. Bu süre içinde bina yapımı hızla artmıştır. Ekmek fabrikaları, bir un değirmeni, bir elektrik santralı, kanalizasyon ve su şebekesi yapılmıştır. Sıtma savaşından olumlu sonuçlar alınmıştır. Yeni eğlence yerleri açılmaktadır. Birçok elçilik Ankara'ya taşınmıştır. Ankara hâlâ emekleme çağında bir şehir manzarası göstermektedir. Fakat büyüme yaşında olduğu da gerçektir. Uğradığı değişimde saçmalıklar da göze çarpmaktadır. Eski ile yeni birbirlerine garip bir biçimde karışmaktadır. Doğunun eski etkileri ile modern Avrupa ürünlerinin bir arada oldukları hemen her yerde görülmektedir. Fakat bütün bunları bir geçiş kabul etmek gerekmektedir. Her ne ise, değişme çok hızlıdır ve yeni başkent her geçen gün modern şekline biraz daha bürünmektedir.

Ulusal hayatın ağırlık merkezinin İstanbul'dan Ankara'ya kaymasının anlamı önemlidir ve belki de modern Türkiye'nin yakın tarihinin pek çok olayını açıklamaktadır. Anadolu yaylasına çekilen önderler, İstanbul'un ekonomik hayatından uzak kalmışlar ve uzaklık içinde çok defa bilmeden uyguladıkları politika yüzünden ülkenin ekonomik gelişmesini aksatmışlardır. Anadolu'nun içinde Avrupa'nın kulaktan kulağa fısıldanan dedikodularından çok uzak kalmışlardır. İstanbul'daki elçilik-

Levent Şahverdi Arşivi

lerle temas etmek imkânsızlığı, dışarıya gönderilen temsilcilerle yetersiz haberleşme, bazı görüşmelerde Milliyetçileri güç durumlarda bırakmıştır. Buna karşılık ise bu uzaklık, Ankara önderlerine devrim programı için çok gerekli olan bağımsızlık ve özgürlük ideallerini korumak imkânını vermiştir. Çok defa ekonomik ve ticarî gereklerden habersizdirler, fakat ülkeyi ekonomik bir keşmekeşin ve yabancılara minnettarlığın içine atmamışlardır. İstanbul'u kendi kaderi ile başbaşa bırakmışlar onu bir taşra şehri durumuna düşürmüşlerdir. Fakat İzmir, Mersin ve başka liman şehirleri bu durumdan faydalanmış, bu limanlardaki faaliyet sayesinde ülkenin ihracatı daha önce görülmemiş bir oranda artmıştır. Nihayet Ankara ulusal karakterler idealinin ayakta tutulabildiği bir yer olarak görülmüştür. Azim, sadelik ve enerji Ankara'da yaşama gücü bulmuşlardır. İktidar, İstanbul'daki eğlence düşkünü egemen sınıfın elinden alınmış, Ankara'daki devrimciler grubuna verilmiştir. Bu grup bir taşra şehrinin ölüm sessizliği içinde, zihinlerini giriştikleri çetin işten çelecek hiçbir şeyle karşılaşmamıştır.

İstanbul'un önemini kaybetmesi, Düyunu Umumiye İdaresinin zayıfladığı döneme de rastlamıştır. 1881'den 1911-1923 fırtınasına kadar Osmanlı gelirini kontrol ederek ve yöneterek, yalnız hissedarlara değil Osmanlı hazinesine de para kazandırmış olan bu ünlü uluslararası kuruluşa Ankara önderlerinin düşman gözle bakmaları çok tabiî idi. Düyunu Umumiye, malî alanda Türk ulusal bağımsızlığına vurulmuş bir zinciri temsil ediyor ve eski Osmanlı rejimi ile bu rejimi sömüren Batılı maceracıların kokmuşluğunu hatırlatıyordu. Türk milliyetçilerinin bu hissî düşmanlıklarının karşılanması da gerekiyordu. Geçmiş dönemlerdeki yolsuzlukları unutturmak

Levent Şahverdi Arşivi

için Düyunu Umumiye, şerefli bir tutum takınmak gerektiğini duymuş ve malî reformlar için başarılı çabalar harcamıştır. Batılı tefeciler tarafından 1854-1881 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'na verilmiş olan zararın bir kısmı 1881-1914 yılları arasında Düyunu Umumiyenin çalışması ile oldukça giderilmişti. Yalnız ödenmesi gereken bonoların miktarı düşürülmekle kalmamış, aynı zamanda bazı borçlar da konsolide edilmişti. gerçekte bonoların çoğu da borsada bir hayli el değiştirmiş olduğundan, 1926 yılında bunları ellerinde bulunduranlar, her halde ilk tefecilerin namussuzluklarından sorumlu tutulamazlardı.

Davanın manevî yüzünden başka, selefi Osmanlı hükûmetinin isteyerek aldığı borçları reddetmek, ödemeden kaçınmak Cumhuriyet hükûmeti için iyi bir maliye politikası olmayacaktı. Bunun için Ankara, Lozan Antlaşması'nın bu borçlarla ilgili hükümlerine mührünü basmıştır. Savaş ve devrim döneminden çıkıldıkça ve ulusal hislerin gerginliği azaldıkça Ankara'daki devlet adamları bu vecibelerin baskısını daha çok hissedeceklerdir. Bu arada Düyunu Umumiye İdaresi de Türkiye'deki bütün yabancı kurumlar gibi güçlük ve endişe dolu bir dönemden geçmektedir.

Osmanlı hükûmetinin, Büyük Savaş'tan önce yabancılardan hangi şartlar altında borç almış olduğunu bir başka bölümde anlatmıştık. Sultan Abdülmecit (1839-1861) ve Sultan Aziz (1861-1876) dönemlerinde Osmanlı hükûmeti, Batılı bankerlerden hesapsız kitapsız borçlar almış ve bunları adeta har vurup harman savurmuştur. Batılı bankerler ise Osmanlı hükûmetinin yetersizliğine, beceriksizliğine rağmen Türkiye'nin zenginlikleri, coğrafî durumu dolayısıyla bol keseden ve çe-

Levent Şahverdi Arşivi

kinmeden borç vermişlerdi. Bu kötü huylar Kırım Savaşı ile 1875-1878 olayları arasındaki dönem içinde edinilmiştir. Türk-Rus Savaşından sonra Osmanlı devleti iflâsın eşiğine geldiği zaman borç miktarı, ödenmemiş faizlerle beraber 250 milyon sterline ulaşmıştı. Bu borçların nasıl temizleneceği konusunda 1881 yılında Osmanlı hükûmeti ile yabancı alacaklılar arasında bir anlaşmaya varılmıştı. Bu anlaşmaya göre; İngiltere, Hollanda, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'dan meydana gelen bir Yabancı Alacaklılar Konseyine bazı devlet gelirlerinin tam kontrolü verilmişti. Bu şekilde kurulan Düyunu Umumiye İdaresi tütün, tuz, alkollü içkiler damga pulları, bazı illerdeki balıkçılık ve ipekçilikten alınan aşar gelirlerini toplayacaktı. Anlaşmayı izleyen otuz yıl içinde, Düyunu Umumiye yalnız alacaklılara taksitlerini ödemekle kalmamış, her yıl artan paradan Osmanlı hükûmetini de faydalandırmıştır. Ayrıca ülkenin tütün ve ipek sanayisi de gelişmiştir.

1911-1923 dönemi içinde Düyunu Umumiye İdaresinin faaliyetleri birçok bakımdan aksamıştır. En başta, Türkiye'nin elinde bulunan geniş toprakların başka devletlere geçmesi gelmektedir. 1911 Osmanlı İmparatorluğu ile Lozan Konferansı'nda sınırları tespit edilen Türkiye Cumhuriyeti kıyaslandığı zaman aradaki olağanüstü fark ortaya çıkar. Uluslararası hukukun bir prensibine göre, eski Osmanlı topraklarını alan devletlerin Osmanlı borçlarını da bir oran içinde yüklenmeleri gerekmektedir. Durum, Lozan'da kesinleşinceye kadar bu konuda hiçbir şey yapılamamıştır. Lozan'dan sonra da bir sürü sorun askıda kalmıştır. Özellikle Osmanlı devletinin birikmiş faiz borçları, durumu daha karışık hale getirmiştir. Hangi devlete ne oranda borç yükleneceği sorunu halledilememiştir. Dü-

Levent Şahverdi Arşivi

yunu Umumiye İdaresi, 1881 Anlaşması ile Türkiye'de yaptığı gibi eski Osmanlı topraklarını almış devletlerde gelirlere el koymak yetkisine ve gücüne de sahip değildir. Aslında, modern Batı bağımsızlık anlayışına göre hiçbir devlet de böyle bir uygulamaya izin veremez. Özellikle, vaktiyle Osmanlı devletinin aldığı borçlar için böyle bir duruma düşmeyi kimse istemez. Lozan Konferansında bu sorun, Düyunu Umumiye İdaresi ile ilgili hükûmetler arasında ayrı ayrı halledilmek üzere sonraya bırakılmıştır. Bunun bir amacı da Türk bağımsızlığının şampiyonluğunu yapan Ankara hükûmeti ile daha rahat bir şekilde karşı karşıya gelebilmekti. Ankara, Türk bağımsızlığını, başka ülkelerin kabul edilmiş bağımsızlıklarından farklı kılacak hiçbir anlaşma ve uygulamaya yanaşmamıştır. Bu yüzden, Türk Milliyetçiliği Düyunu Umumiyenin karşısına çıkan en büyük güçlük olmuştur. Düyunu Umumiyenin durumu Büyük Savaş sırasında üyeleri arasındaki dayanışmanın bozulmasıyla daha da zayıflamıştır. Savaş yıllarında Düyunu Umumiye, İstanbul'da yalnız Avusturya-Macaristan ve Alman alacaklıları tarafından temsil edilmiştir. Bunlar da siyasal nedenlerden ötürü Osmanlı hükûmetinin dümen suyuna girmişlerdi. 30 Ekim 1918 Mütarekesinden sonra, bu kez Müttefik ülkelerdeki alacaklıların temsilcileri Düyunu Umumiyede yerlerini almışlardı. Bu durumda Müttefik alacaklıların borçları kabullenilmiş, Alman ve Avusturyalı alacaklıların borçları reddedilmiştir. Bu son durum, Lozan Antlaşmasının 56. maddesi ile de teyit edilmiştir.

Bugünkü durum ise şöyledir: Lozan Antlaşmasının hükümleri gereğince Osmanlı devletinin Büyük Savaştan önce aldığı borçların yüzde kırkı Türkiye Cumhuriyetinin omuzla-

Levent Şahverdi Arşivi

rına yüklenmiştir. Buna karşılık Düyunu Umumiye İdaresi, 1881 Anlaşması ile tanınmış olan gelirleri kontrol etme yetkisini kaybetmiştir. Ankara hükûmetinin elinde bulunan topraklarda bu kontrol yetkisi hukuken mevcut olmakla beraber, fiilen ve tam olarak kaybolmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, eski Osmanlı borçlarının bir kısmını yüklenmeyi kabul ederken, 1881 Anlaşmasına bağlı olmadığını da açıkça ileri sürmemiştir. Ankara hükûmeti Düyunu Umumiye ile bir çatışmaya girmekten kaçınmıştır. Fakat 1881 Anlaşması'nı da pratikte işlemez hale getirmiştir.

Eski bir yükü yeniden sırtlanmanın, Türkler açısından, hissî ve pratik hoşnutsuzluğu elbette vardır. Hiç şüphe yok, Düyunu Umumiye, Türk ulusal egemenliği için bugünkünden daha az küçük düşürücü bir gelir toplama şekli teklifinde bulunup hissî itirazların üstesinden gelebilirdi. Pratik yük ise devam etmektedir. Büyük ekonomik ihtirasları olan her genç devlet gibi Türkiye Cumhuriyeti de bu ihtirasları bir an önce gerçekleştirmeyi istemektedir. Bugünkü kuşağın manevî bir sorumluluk duymadığı eski borçları ödeyerek ilerlemenin aksaması, tabiî, Türk yöneticilerinin hoşuna gitmemektedir. Fakat, er geç Türk kamuoyu eski Osmanlı borçları ile ilgili hukukî vecibelerini yerine getirmenin, kendi çıkarları bakımından ne kadar akıllıca bir hareket olduğunu anlayacaktır. Yeni Türkiye'nin demiryolları, karayolları ve diğer bayındırlık işleri için paraya ihtiyacı vardır ve bu parayı da Londra ve New York'tan başka bir yerde bulması imkânsızdır. Ödemek sorumluluğunda olduğu borçları ihmal etmek de yabancı ülkelerde yeni krediler bulmak şansını öldürecektir. Yukarıda sözünü ettiğimiz yeni vergi sistemi, ülkenin sürekli ekonomik gelişimi

Levent Şahverdi Arşivi

bütçeye fazla bir yük olmadan, Osmanlı devletinden miras kalan borçların ödenmesini mümkün kılacaktır. Gerçekten Osmanlı borçları Cumhuriyet için ağır bir yüktür. Fakat bu yükü de, itibarı yitirmeden silkeleyip atmak mümkün değildir.

Bu bölümü sona erdirmeden önce biraz da Osmanlı Tütün Rejisinden söz edelim. Osmanlı hükûmeti, 1884 yılında Düyunu Umumiye ile vardığı bir anlama gereğince, Türkiye'deki bütün tütün sanayiini bir tekel halinde bu Rejiye vermişti. Rejinin, özel tütün yetiştiricileri üzerindeki baskısı hoşnutsuzluk uyandırmıştı, fakat sistemin gerek Rejiye gerek Düyunu Umumiyeye ve gerekse Osmanlı hazinesine faydası o kadar büyük olmuştu ki, imtiyaz 1913'ten 1925'e kadar uzatılmıştı. Bu arada tütün yetiştirici köylünün Cumhuriyet hükûmeti üzerindeki etkisi, Osmanlı hükûmeti üzerindeki etkisinden daha güçlüdür. Köylülerin Rejiden nefreti, Milliyetçi politikacıların yabancı müdahalesine duydukları nefretle birleşince 1 Mart 1925'te sona eren imtiyaz yenilenmemiş ve tekelin işletilmesi bir hükûmet örgütüne bırakılmıştır. Bu imtiyazın geri alınmasının tek sebebi, Rejinin nefret edilen eski rejimin bir kurumu olmasından, içinde özel yabancı parmağı bulunmasından, köylüleri ezmesinden ve kaldırılan kapitülasyonlar tarafından artık korunmamasından ibaret değildir. Cumhuriyet hükûmeti, tütün tekelinin gelirlerinin millî hazineye aktarılacağını ve uzun bir süredir güçlük içinde bulunan maliyenin belini doğrultmasına yardım edeceğini de hesaplamıştır.

Batı ülkelerinde, zenginlik, sanayi ve ticaretten doğmaktadır. Bu, uygun bir iklim, iyi bir toprak ve yeterli gıda isteyen bir bitki gibidir. Türkiye'nin zenginliği de bir barış ve gü-

Levent Şahverdi Arşivi

venlik iklimine, yabancı müdahalelerden uzak kalmaya, uygun bir coğrafî duruma ve tabiî kaynakların bolluğuna bağlı bulunmaktadır. Bu sonuncular, Türkiye'de bol bol vardır. Yeter ki bunlara sermaye, teşebbüs ve emek de eklenebilsin.

1922'deki Mudanya ve 1923'teki Lozan Antlaşmalarından beri Türkiye, her türlü müdahaleden uzak bir barış ve özgürlük dönemi içinde yaşamaktadır. Daha ilerde anlatacağımız gibi iki dış sorun son zamanlarda ülkenin genel rahatını tedirgin etmiştir; 1925'teki Kürt isyanı ve Musul sorunu. Asya ile Avrupa arasında bir köprü olan Türkiye'nin coğrafî durumu büyük bir ticarî gelecek vaad etmektedir ve işlenmemiş tabiî kaynakları sonsuzdur. Fakat şu anda diğer üç unsurdan yoksun bulunmaktadır: Emek, sermaye ve bilgi. Birincisinden söz etmiştik. Nüfus yoğunluğu Amerika Birleşik Devletlerininkinden fazladır. Sağlık şartları bozuktur, fakat Batılılaşma yolunda ilerledikçe bunlar da düzelecektir. Savaşlar sona erdiğine ve erkekler de evlerine döndüğüne göre, gelecekte doğum oranının artması beklenmektedir. Çok kadınla evlenmenin yasaklanması doğum oranını azaltmayacak, aksine artıracaktır.

Sermaye, üç nedenden ötürü azdır. Önce, sürekli savaşlar Türkiye'nin malî kaynaklarını kurutmuştur. Nitekim Türkiye devamlı açık vererek yaşayan bir ülkedir. İkincisi, siyasal dengesizlik ile mal ve can güvenliğinin olmayışı, kapitalüsyonların kaldırılması, Türkiye'ye yatırılması düşünülen yabancı sermayelerini kaçırmıştır. Üçüncüsü, yabancı sermaye sahiplerinin iç işlerine karışacakları korkusu ile Kemalist hükûmet, Türkiye'ye yatırım yapmak isteyen yabancılara çok ağır şartlar göstermektedir. Bununla beraber barış, iç ekonominin ve maliyenin kalkınması için fırsat verecektir. Ülkenin siyasal dengesi

Levent Şahverdi Arşivi

oldukça iyi bir şekilde sağlandığı takdirde yabancı yatırımlarına cesaret verecektir. Nitekim son üç yıl içinde bu yönde bir hareket başlamıştır. Yabancı sermayeye uygulanan kısıtlamalar yavaş yavaş kaldırılmakta, Ankara hükûmeti kendine güvenir bir duruma geldikçe yatırım yapmak isteyenlere daha çok kolaylık göstermekte ve garanti vermektedir.

Yakın zamanlara kadar Rumların ve Ermenilerin tekelinde olan iş bilgisini Türklerin edinmeleri için daha uzun bir süreye ihtiyaç vardır. Fakat Türklerin, gerekli teknik eğitim ve ekonomik fırsat sağlandığı takdirde, gerek fizyolojik, gerekse psikolojik bakımdan, meydana gelen boşluğu doldurmamaları için hiçbir sebep yoktur. Ülkenin her tarafında açılmakta olan tarım ve sanat okulları her geçen gün Türk gençlerine bu alanlara atılmaları için daha çok fırsat yaratmaktadır. Yabancı unsurların ülkeden ayrılmaları ile Türklere ticaret, teknik ve tarım alanlarında yeni fırsatlar çıkmıştır ve bu fırsatlardan faydalanmaya da hemen koyulmuşlardır. Aynı teşebbüs kabiliyetini ve enerjiyi gösterip gösteremeyeceklerini henüz bilemiyoruz. Şimdilik yeni Milliyetçiliğin ateşi ile hareket etmektedirler. Bundan sonrası, devamlı savaşların ve devrimlerin yarattığı anormal gerilimin yerine geçici bir uyuşukluğun gelip gelmemesine bağlıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

ONBEŞİNCİ BÖLÜM

SOSYAL VE KÜLTÜREL SORUNLAR

Türkiye'de 1919-1922 devrimi yalnız siyasal bir değişime ve ekonomik ilerlemeye yol açmakla kalmamış, hızlı bir sosyal evrimi de harekete geçirmiştir. Bu sosyal evrim o kadar hızla ilerlemektedir ki, bunun sonuçlarının ne olacağını şimdiden kestirmek mümkün değildir. Sosyal değişme, hiç şüphesiz 1908-1909 "Genç Türkler" devriminden beri başlamış olan bir kaynaşma döneminin uzun gelişmelerinin bir sonucudur. Bu dönem içinde Batı âdetleri ve fikirleri Türkiye'ye karmakarışık bir biçimde girmiştir. O sıralarda ülke derin bir uykudan henüz uyanmaktaydı. Yeni fikirlerin Türkiye'ye girmeleri o kadar hızlı olmuştur ki bunları sindirmeye yeteri kadar zaman bulunamamıştır. Fakat bu fikirlerle, entelektüel mayalanma da başlamıştır. Bu mayalanma uzun sürmekle beraber Batıya karşı bir savaşın ateşini tutuşturmaya da yetmiştir. Savaştan sonra sosyal değişmeler yüzeye vurmuş ve bunların gelişmesi çok hızlanmıştır.

Sosyal değişmenin, devrim gerçeğinin gerçek belirtisi olduğu söylenebilir. Hükümdarlar devrilebilir, hükûmetler gelip gidebilir; politika bir fırtına gibi esebilir, fakat halk gün-

Levent Şahverdi Arşivi

lük yaşamında etkilenmemiş olur. Ekonomik güçler, ülkeyi çöküntüye götürebilir veya zenginleştirebilir; yabancıların kontrolüne terk edebilir, üretim azalabilir ya da artabilir, fakat 'sokaktaki adam' fazla bir fark hissetmez. Devrim ya da evrim; sosyal değişmeler, daha iyi bir eğitim, yeni fırsatlar, daha yumuşak hayat şartları, daha âdil kanunlar ve sosyal tedbirler getirirse devrimin derin bir iz bıraktığı ve yerleşeceği söylenebilir. Fransız devriminin gerçek anlamı siyasal olmamıştır. Hükümdar devrilmiş fakat yerini başkası almıştır. Siyasal kurumlar ruhlarından çok biçimlerini değiştirmişlerdir. Gerçek devrim ise sosyal değişme olmuştur. Yeni eğitim fikirlerinin, yeni özgürlük görüşlerinin, yeni kardeşlik hislerinin, yeni bir milliyetçilik anlayışının gelmesi; fertlere yeni imkânların sağlanması, gerçek devrimi teşkil etmiştir. Türkiye'de de buna benzer sosyal değişmeler görülmektedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın aydın gücü altındaki hızlı reformlar bir Rönesansın özelliklerinden çoğunu taşımaktadır. Pek az yerde sosyal değişmeler, Türkiye'de olduğu gibi ulusun dış yüzünde görülmüştür. Cumhurbaşkanı, ülkenin dizginlerini ele alınca gerçek bir devrim ateşine tutulmuş ve bunu bir rüzgâr gibi bütün ülkede estirmeye koyulmuştur. Sultan gitmiş, saltanat ortadan kalkmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin kararı ile halife ve halifelik de ülkenin sınırları dışına sürülmüştür. Medreseleri kapatmış, devlet mallarına el koymuş, bunları hazineye katmıştır. Bundan sonra gericiliğe karşı açılan kampanyada tekkeler ve tarikatlar ortadan kaldırılmıştır. Dinî eğitim yapan okullar kapatılmış ve bunlar lâik eğitim yapan okulların malları olmuşlardır. Kapitülasyonlar önce 1914'te, sonra Lozan Konferansında kaldırılmış, yabancı-

Levent Şahverdi Arşivi

lara tanınmış olan imtiyazlar hiç derecesine indirilmiştir. Kadınlar yüzlerinden peçelerini atmışlar; tramvaylarda, tiyatrolarda, sinemalarda kendileriyle erkekleri ayıran perdeler kaldırılmıştır. Kadınların peçesi gibi erkekler için de ulusal bir serpuş olan fes atılmış, Doğuya özgü selâmlaşma âdetleri bırakılmıştır. Türk dili Farsça ve Arapça kelimelerden temizlenmeye başlanmış, Osmanlı adı kullanılmaz olmuştur.

Devrim ateşi o kadar kızgındı ki, bunun alevleri arasında harem, çok kadınla evlenme, harem ağaları sistemi gibi gerçekten İslâm âdetleri olan eski kurumlar yok olmuştu. Kutsal emanetler müzelere kaldırılmış, saraylar ulusun malı yapılmıştır. Müslümanların tatil günü olan cuma yerine Hristiyanların tatili pazar kabul edilmiş, Batılı takvim kullanılır olmuştur. Ankara hükûmetinin bu eskiyi yıkıcı politikası Mustafa Kemal Paşanın devrim ateşinin etkisi altında devam etmektedir. Eski rejimi hatırlatan her şey yok olmalıdır. Yeni Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğunun geleneklerine bağlayan en ince iplik dahi koparılmalıdır. Bolşeviklerin Rusya'da Çarlığı hatırlatan her görünüşü süpürüp atmaları gibi, Türkiye'de de eskiden ne kalmışsa temizlenmelidir.

Fakat bir ulus yalnız yıkıcı bir politika ile yaşayamaz. Mustafa Kemal bunun farkındadır. Onun için de çabalarının bir kısmını da yeni tedbirler, yeni âdetler getirmek faaliyetleri üzerinde toplamıştır. Önce kadının özgürlüğü sağlanmıştır. Hem de başdöndürücü bir hızla. Alkollü içkiler yasak edilmiş, fakat bu deneme bir yıldan fazla sürdürülememiş ve yasak kaldırılmışıtr. Devlet tekelleri ve devlet saniyisi özel teşebbüsün yerini almaktadır. Yabancı yardımı ve sermayesi reddedilmekte, böylece yerli teşebbüs ve çabalar -henüz yeterli olmamak-

Levent Şahverdi Arşivi

la beraber- teşvik edilmektedir. Hepsinden önemlisi eğitim, yeni ve modern bir biçime sokulmaktadır.

Bir ulusun aydınlanma derecesini ve entellektüel ilerlemesinin durumunu, eğitimin gelişmesi ile ölçmeye alışmış olanlar için Türkiye ilginç bir gözlem yeri olmuştur. Türkiye'de, kuşaklar boyunca garip bir Doğu ve Batı, eski ve yeni karışımı hüküm sürmüştür. Eski mahalle 'mektep'leri Türk çocuklarına, Kuran'ın anlamı değilse bile, dili olan Arapçayı öğretmekteydi. Camilere bağlı okullar Türklerin genel olarak faydalanmak zorunda bulundukları eğitim kurumlarıydı. Millet sistemi içinde bulunan özel ilkokullar da Rum, Ermeni ve Yahudi çocuklarına kendi dillerini öğretmekteydiler. Türkler için daha yüksek bir öğrenim daha çok medreselerdeydi. Bunların yanı sıra yabancıların açtıkları liseler de bulunuyordu. Türk hükûmeti de Müslüman çocuklar için Batı örneği bazı okullar açmıştı. Bu yabancı okullara ve Türk liselerine azınlıklardan gençler de devam edebiliyorlardı. Osmanlı hükûmetinin açtığı en ünlü liselerden biri Galatasaray'dır. Yüksek öğrenim kurumları olarak açılan İstanbul Hukuk ve Tıp okullarında gerçekten yüksek bir seviye vardı. Fakat bu tip öğrenim kurumlarının sayısı yetersizdi. Bu yetersizliği ancak yabancı liseler ve kolejler tamamlayabiliyordu. Bu okullarda yabancı diller, bilimsel ve Batı ideolojileri öğretiliyordu. Türk hükûmetinin bu okullara şüphe ile bakmasına rağmen, yararları çok büyük olmuştur ve üst sınıftan Türklerin heyecanla edinmek istedikleri Batı kültürünü sağlamışlardır. Bu yabancı okullar sistemi yüzyıldan beri Türkiye'de yürürlüktedir ve ülkede, gerek yaşayış ve gerekse fikir bakımından derin izler bırakmışlardır.

Levent Şahverdi Arşivi

Genel lâikleşme akımına uyarak o zaman Eğitim Bakanı olan Vasıf Bey 3 Mart 1924'te din eğitimi yapan okulları kapamış ve bunları daha yararlı amaçlar için kullanmaya başlamıştır. Bu din kurumlarının kapatılmasının büyük bir protesto fırtınasına yol açması beklenmiştir. Fakat ulus sesini çıkarmamış, ulema sesini çıkarmamış ve görünüşte dini okullar matemleri tutulmadan yok olmuşlardır. Bunların yerine Cumhuriyet hükûmeti yeni ilkokullar açmış ve bütün Türk çocuklarının ilkokullara devamı zorunlu kılınmıştır. 8 Ekim 1913'te çıkarılmış olan ve yedi ile onaltı yaşları arasındaki bütün çocukların resmi ya da özel ilkokullara devamını emreden kanun, ancak kısmen uygulanabilmekle beraber Türk eğitim politikasının temelini teşkil etmektedir. Mahalle 'mektep'lerinin yerini almış olan lâik ilkokullarda dilbilgisi, tarih, coğrafya, aritmetik gibi daha faydalı konular öğretilmektedir. Bu eğitim politikası ile Türkler arasında okur-yazarlık oranının hızla yükselmesi ümit edilmektedir.

Türkiye'deki bütün okullar devletin kontrolu altındadırlar. İlk ve orta okullar, liseler, meslek okulları, kolejler Millî Eğitim Bakanlığı tarafından kontrol edilmektedir. devlet okullarında öğrenim parasızdır ve bir kısım öğrenciye de devlet hesabına yatılı olma imkânı sağlanmaktadır. Devlet, üniversite öğrencilerinin bir kısmını da burslarla desteklemektedir. Bu yardıma karşılık, öğrenciden, üniversiteyi bitirdikten sonra belirli bir süre devlet için çalışması istenmektedir.

İlkokulların üstündeki öğrenim kurumları Batı'daki benzerleri gibi örgütlenmişlerdir. Bunlarda genel bilgiler verilmekte, laboratuvar çalışmaları yapılmaktadır. Ülkenin birçok yerinde tarım okulları, büyük şehirlerde ticaret okulları açılmıştır. Ga-

Levent Şahverdi Arşivi

latasaray, hâlâ Türkiye'nin en iyi lisesi olmaya devam etmektedir. Kırım Savaşı'ndan sonra Fransızların yardımı ile kurulmuş olan bu lisede bir kısım dersler Fransız öğretmenler tarafından Fransızca olarak okutulmaktadır. Galatasaray diploması, Fransa'da Fransız liselerinin verdikleri diplomalar gibi geçerlidir. Galatasaray aynı zamanda diğer Türk liselerine de örnek olmakta, Türkiye'nin her tarafında açılan yeni liseler ders programlarını Galatasaray'ınkine uydurmaktadırlar.

1901 yılında yalnız İstanbul'da olmak üzere bir tek Türk üniversitesi vardı. Bu üniversite de Tıp ve Hukuk Fakültelerinden ibaretti. Daha sonra bir de Edebiyat Fakültesi eklenmiştir. Bu fakültelere kız ve erkek öğrenciler eşit şartlar içinde devam etmektedirler. Üniversite öğrencilerinin sayısı her geçen gün biraz daha artmaktadır. Üniversite, yeni entellektüel hayatın merkezi haline gelmiştir. Henüz kendini ülkenin ilerlemesinde fazla hissettirememektedir, fakat mali güçlüklere karşı çetin ve başarılı bir savaş vermektedir.

Gençler arasında yüksek öğrenim hevesi gittikçe artmaktadır. Ülkenin iyi yetişmiş önderlere olan ihtiyacı üniversite öğrenimini daha çekici yapmaktadır. Maddi güçlüklere rağmen üniversite öğrenimine ne kadar çok istek duyulduğu, İstanbul Üniversitesi'ne devam eden bir Türk kızının mektubundan çok iyi anlaşılmaktadır:

"Türkiye'deki üniversite öğrencilerinin çoğu okuyabilmek için çalışmak zorundadırlar. Türk öğrencileri ile başka ülkelerin öğrencileri arasındaki fark para kazanma konusundaki tutumlarındadır. Türk öğrencileri bazı işleri vakarlarına uygun bulmamaktadırlar. Özellikle beden işlerinin kendilerini küçük düşüreceğini sanmaktadırlar. Yalnız bu tutumların-

Levent Şahverdi Arşivi

dan dolayı onları kınamamalıdır. Kamuoyu ve gelenekler, tahsilli kimselerin kapıcılık, hamallık, ayakkabı boyacılığı gibi işler yapmalarını ayıplamaktadır. Onun için çok defa geçimini sağlayamayan bir Türk genci üniversiteye gidememektedir. Kendine uygun bir iş bulup hayatını kazanmaya başladıktan sonra, artık üniversiteye gitmek, öğrenmek hevesini besleyememektedir. Üniversiteye gidip de hayatlarını kazanmak zorunda olanlar yalnız devlet dairelerinde çalışmaktadırlar. Yaptıkları işler de sekreterlik gibi masa başı işleridir. Kazançları da hükûmetin ödeme kabiliyetine bağlıdır. Çok defa maaşlarını günlerce geç almaktadırlar. Üniversite öğrencilerinin bir kısmı da subaylardır. Bunların durumları oldukça iyidir, fakat hem üniversitede hem kışlada çalışmak gibi ağır bir yük altındadırlar. Ailelerinin durumu uygun olanlar ticaret, komisyonculuk gibi işler yapmaktadırlar. Hukuk Fakültesinde okuyanlar, mahkemelerde avukatlara yardım ve iş takip ederek hayatlarını kazanmaktadırlar. Aralarında sinema işletenler bile vardır. Ailelerinin durumları iyi olup da çalışmayan öğrencilerin sayısı azdır. Bu güçlüklere rağmen 1924 yılında, İstanbul Üniversitesi, o güne kadar görülmemiş derecede kalabalıktır."

İstanbul Üniversitesi yakın bir zamana kadar çok dar bir yerde eğitim yapmak zorundaydı. Fakat son zamanlarda eski Harbiye Nezareti binasına taşınmış olduğu için feraha kavuşmuştur. Hükûmet, henüz üniversitenin ihtiyaçlarını karşılamak için yeteri kadar para ayıramadığından yüksek öğrenim istendiği gibi gelişememektedir. Harbiye Nezareti, Savunma Bakanlığı olarak Ankara'ya taşındığı için, İstanbul'daki geniş alan ilerde üniversiteye genişleme imkânı verecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Şimdiki durum, hükûmetin neden yabancı okullara göz yumduğunu açıklamaktadır. Ankara hükûmeti, kapitülasyonları kaldırmasına, yabancıların imtiyazlarını geri almasına rağmen yabancı okullara dokunmamıştır. Hükûmet tarafından kontrol edilen bu okullar büyük bir boşluğu doldurmaktadırlar.

Türkiye'deki yabancı okullar ilgi çekici bir gelişme göstermişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun her tarafına yayılmış olan Amerikan, İngiliz, Fransız ve Alman okulları, Yakındoğu'nun moral ve entelektüel gelişmesinde önemli bir etki yapmışlardır. Önceleri, bu okulların öğrencileri, bulundukları yerlerin Hıristiyan çocuklarıydı. 1908 yılına kadar süren Sultan Hamit döneminde Müslüman çocuklarının bu okullara gitmeleri yasaktı. Büyük Savaş'tan önce imparatorluk toprakları içinde en çok Fransız okulları vardı ve bu yüzden Fransız kültürü ülkede daha yaygındı. İyi bir eğitim görmüş her Türk, Fransızcayı Türkçe kadar iyi konuşabiliyordu. Türk liseleri, - özellikle İstanbul'daki Galatasaray Lisesi- Fransız sistemi öğretim yapmaktaydılar. Bu okulların çoğunda da Fransız öğretmenler görev almışlardı. Bunun sonucu olarak bugün Türkiye'de en çok konuşulan yabancı dil Fransızcadır ve Türkiye ile Fransa arasında kurulmuş olan entellektüel bağ, 1914-1923 olayları yüzünden bile kopmamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan etkisi de bir hayli görülmüştür. Eski adı Suriye Protestan Koleji olan ünlü Beyrut Üniversitesi'nin yanı sıra İstanbul'da Amerikan Kız ve Erkek Kolejleriyle İzmir'deki uluslararası Kolej en önemlileridir. 1912-1922 olaylarından önce Yakındoğu'da, çocuk yuvasından üniversiteye kadar beş yüz Amerikan eğitim kurumu

Levent Şahverdi Arşivi

vardı ve bunlara yirmi beş bin öğrenci devam ediyordu. Bu kurumların çoğu bugün Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında kalmışlardır.

Bu yabancı okulların yayılması ve etkisi Türkiye'de elbette bazı şüpheler uyandırmıştır. Kapitülasyonlar sistemi bu okulların programlarına her türlü Türk müdahale ve kontrolünü önlediğinden Osmanlı hükûmeti bunların etkisini azaltmak için benzeri Türk okulları açmak zorunda kalmıştı. Türk hükûmeti 1914'te kapitülasyonları kaldırdığı zaman bütün Fransız okullarını da kapatmış, böylece Fransız etkisi azalmaya yüz tutmuştu. 1918'de Müttefiklerin zaferi kazanmaları üzerine aynı akıbete Alman okulları uğramıştır. Fakat Alman etkisi tam kaybolmamıştır. Bugün Türkiye'nin teknik okullarının çoğunda Alman uzmanlar ders vermektedirler. Çoğu Türkiye'deki Rum ve Ermeni azınlıklarına hizmet eden Amerikan misyoner okulları, Hristiyan unsurların ülkeden çıkmaları ve çıkarılmaları üzerine faaliyetlerini tatil etmek zorunda kalmışlardır. Geride kalan Amerikan okulları da yalnız lâik eğitim yapmak zorunda bırakılmışlardır.

Yabancı eğitim kurumlarının Türkiye'de faaliyetlerini devam ettirmeleri ortaya önemli bir sorun çıkarmıştır ve resmî makamlar bu sorunu çözümlemenin çok güç olduğunu kabul etmektedirler. Amerikan ve Avrupa kurumlarının sağladığı eğitimin kıymeti takdir edilmektedir ve pek çok yüksek dereceli devlet memuru oğullarını ve kızlarını bu okullara göndermişlerdir. Valilerin çoğu yabancı okulları himayeleri altına almışlardır. Enver Paşa yeğenini, İsmet Paşa kardeşini İstanbul ve İzmir'deki Amerikan kolejlerine göndermişlerdir. Lozan Antlaşması'nda bu yabancı eğitim kurumlarından hiç söz edil-

Levent Şahverdi Arşivi

memiştir. Fakat İsmet Paşa Müttefik delegelere gönderdiği bir mektupta, 30 Ekim 1918'den önce Osmanlı ülkesinde bulunan yabancı okulların imtiyazlarının ve garantilerinin devam edeceğini bildirmişti. Hükûmet, bu mektuba Lozan Antlaşması'nın bir maddesiymiş gibi bağlı kalmıştır. İyi donatılmış, iyi öğretmenler elinde bulunan bu okulların büyük önemi takdir edilmekle beraber, Cumhuriyet hükûmeti yabancı eğitiminin, Türk eğitiminin yerini almasını istememektedir.

Yabancı okulların ders programları Türk eğitim makamları tarafından sıkı bir kontrol altında tutulmaktadır. Dersler ve sınavlar denetlemeye tabidir. Türkçe ve Türkiye ile ilgili derslerin okutulması zorunludur ve bu dersler hükûmet tarafından atanan öğretmenlerce verilmektedir. Zaman zaman sürtüşmeler de olmakta; yabancı okullar, programlarına fazla müdahale edildiğinden yakınmaktadırlar. Fakat genel olarak her iki taraf da makul ve uzlaştırıcı bir tutumu sürdürmektedir. Cumhuriyet hükûmeti, din dersleri verilmediği, ülkenin güvenliğine aykırı fikirler öğrencilere aşılanmadığı sürece bu okulları hoşgörüyle karşılamaktadır. Yabancı öğretim kurumları bilerek ya da istemeyerek bu yoldan şaştıkları zaman hükûmet hemen harekete geçmekte ve bunlara koyduğu şartları hatırlatmaktadır. Bu bakımdan yabancı öğretim kurumları güç bir dönem içinde bulunmaktadır.

Genel olarak, Türkiye'deki eğitim sistemi yeni hükûmet tarafından göze batar biçimde düzeltilmiştir ve şimdi ülkenin ekonomik ve sosyal alanlardaki kalkınmasına güç bir etki yapmaktadır. Din ve devlet işlerinin Cumhuriyet yönetimi tarafından birbirlerinden ayrılmasından sonra, okullar din öğretiminin ve tutuculuğun kısıtlamalarından kurtulmuşlar, lâik öğre-

Levent Şahverdi Arşivi

nimle yeni bir atılım yapmışlardır. Milliyetçiler eğitime büyük bir önem vermektedirler. Bunun sebebi de eğitimi yalnız ulusu birleştirici değil, fakat aynı zamanda ulusun kalkınmasında da önemli bir etken olarak görmeleridir. Bunun sonucu olarak, hükûmet en büyük dikkatini eğitim konusuna yöneltmiştir. Mustafa Kemal ve arkadaşları, bu alanda, Türkiye'yi bir an önce Batı Avrupa ve Amerika'nın ileri ülkeleri seviyesine yükseltmeye çalışmakta, bunun yolunu hazırlamaktadırlar.

Yeni Türkiye'nin eğitim sistemi incelenirken ister istemez kadının durumu konusu da ortaya çıkmaktadır. Kadının durumu, sosyal ilerlemenin en iyi ölçüsüdür. "Bir ulusun karakteri, kadınlarının durumu ile ölçülür" denmiştir. Başka Müslüman ülkelerle beraber Türkiye de kadını küçük görmekle devamlı olarak suçlandırılmıştır. Genel olarak, bu hücumlar maksatlı olmakla beraber, Batılı gözü ile az çok haklıdır. Bu konu hiçbir zaman tarafsız bir biçimde incelenmemiştir ve Batı ölçülerinin, Batılı olmayan toplumlara uygulanamayacağı düşünülmemiştir (1).

Kadının durumu bakımından bir ulusu Batı ölçüleri ile tartacaksak, diyebiliriz ki Türkiye, Batı ölçülerine hızla yaklaşmaktadır. Çok kadınla evlenmek yeni yasaklanmıştır. Fakat iyi yetişmiş Türkler arasında çok kadınla evlenmek çoktan bırakılmış bir âdettir. Köylerde ise kadın en iyi yardımcıdır. Türk köylü erkeği, birden fazla kadın aldığı zaman onları daima şerefli bir durumda tutmuş, nikâh kıydırmış, ekono-

(1) Batılı gözlemcilerin çoğu, evli bir Müslüman kadının, Batıdaki hemcinslerinden daha çok hakka sahip olduğundan habersizdir. İslâm, kadına malları üzerinde tam hak tanımıştır. Batılı kadın bu hakları ancak yakın bir geçmişte elde edebilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

mik ve moral haklarına saygı göstermiştir. Köylerde kadınlar hiçbir zaman eve kapatılmamışlardır. Kasabalarda da bu âdet artık kaybolmaktadır.

Genç Türkler'in Batı fikirlerini Türkiye'ye sokmaları üzerine kadınlar, özellikle üst sınıfa mensup kadınlar, durumlarından şikâyetlerini hemen duyurmaya koyulmuşlardı. Sultan Hamit döneminde kadınlara hemen hiç eğitim imkânı verilmemişti ve Türk kadınları eğitim istiyorlardı. "Genç Türkler" in iktidara gelmesinden sonra okula giden kadınların sayısı birden artmıştır. İstanbul'daki Amerikan Kız Koleji bu isteğe cevap vermek için açılmıştır. Ülkenin başka yerlerinde de kadınlar için okullar açılmıştır.

Bunun sonucunda birçok kadın yazar kendilerini tanıtmışlar ve Batıda olduğu gibi kadın hakları için savaş açmışlardır. Tutucu unsurlar kadınların bazı mesleklere girmelerine karşı koymuşlardır. Özellikle kadınların tıp, hukuk ve diğer bilim dallarında eğitim görmeleri kolay kolay kabul edilmemiştir. Eskiden bazı tehlikeleri ve şüpheleri davet eden toplu yerlerde bulunmak gibi hareketler artık kanıksanmaya başlanmıştır. Bir Müslüman ülkede ahlâksızlığın en düşük şekli olarak kabul edilen ve çok defa tecavüzleri davet eden peçesiz gezmek artık normal karşılanmaktadır. 1908-1909 Genç Türk Devriminden önce ve sonra Türkiye'ye giren Batı kültürü, daha sonraki yıllarda Türkiye'de hızla yayılmış ve Türk kadını bugünkü durumuna gelmiştir.

Savaşların, özellikle 1912-1913 Balkan Savaşları ile 1914-1918 Büyük Savaş'ın baskısı altında, Türk kadınları da, savaşan başka ülkelerdeki hemcinsleri gibi yardımcı işlerde çalışmak zorunda kalmışlar, hastanelerde yaralılara bakmışlar, Kı-

Levent Şahverdi Arşivi

zılay'da görev almışlar, cepheye giden erkeklerden boşalan yerleri doldurmuşlardı. Hatta aralarında savaş alanlarında görev yapanlar da bulunmuştur. Sosyal hizmetlerin bir kısmı yeni tip bir Türk kadını tarafından görülür olmuştu. Bunun sonucunda erkek-kadın ilişkileri hızla değişmeye başlamış, kadınlar geçirdikleri denemelerde kabiliyetlerini ortaya koymuşlardı. Bu savaş şartları altında, kadının kapalı ve emir altında yaşama durumu, hiç değilse üst ve orta sınıflarda, ortadan kalkmıştır. Köylerde ise kadın tarlalarda her zaman erkeğin yardımcısı olmuştur ve oralarda durumda bir değişiklik söz konusu değildir.

Genç kızlar okumaya can atmaktadır ve yerli ya da yabancı bütün kız okulları doludur. Üniversite, Türk kadınına kapılarını açmıştır ve ilk defa erkekler ve kızlar bir arada okumaktadırlar. Her yıl yeni öğretmenler, doktorlar ve hukukçular çıkmaktadır. Kadınlar artık yazarak, konferanslar vererek, siyasi mitingler düzenleyerek seslerini duyurmaktadırlar. Üniversite mezunu ilk Türk kadını olan Halide Hanım (Halide Edip Adıvar) bir yazar olarak, konuşmaları ve siyasal faaliyetleri ile etkisini bütün Türkiye'de hissettirmiş, hatta Mustafa Kemal Paşanın yardımcısı olmuştur. Halide Hanım'ı örnek alan Türk kadınları durumlarını düzeltmek, etkilerini hissettirmek ve kendilerine yeni imkânlar hazırlamak için faaliyete koyulmuşlardır.

Sosyal bakımdan Türk kadınları Batılılaşma yolunda ilerlemektedirler. Peçeyi atmışlardır. Arada bir görülen çarşaf da her halde fesin akıbetine uğrayacak, tamamen kaybolacaktır. Artık kadınların tiyatrolarda, sinemalarda, topluluklarda erkeklerle beraber oturmalarına izin verilmektedir. Hatta, Hristiyan yabancılarla değilse bile, Türk erkekleriyle dans etme-

Levent Şahverdi Arşivi

lerine göz yumulmaktadır. Sinema ve tiyatrolardaki kadınlara mahsus balkonlar ve localar erkeklere de açılmıştır. Tramvaylar ve trenlerde kadınlarla erkekleri ayıran perdeler de kaldırılmıştır ve yolcular artık karışık oturmaktadır.

Kadınlar sahneye de çıkabilmektedirler. Batının âdetleri yavaş yavaş Türk toplumuna sızmıştır ve kadınlar yüzyıllardan beri süren kısıtlamalardan kurtulmuşlardır.

Evlenme konusunda da aynı değişiklik oluşmaktadır. Kadınlar tabi olmanın küçük düşürücülüğünü ve haksızlığını anlamışlar, evlerinde erkeklerine arkadaşlık etmek ve eşit şartlara uymak haklarını istemişlerdir. Türkiye'de gittikçe az uygulanmakta olan çok kadınla evlenme âdetini küçük düşürücü bulan kadınlar buna da başkaldırmış ve protestoları, baskıları ile Türkiye Büyük Millet Meclisini çok kadınla evlenmeyi yasak eden bir kanun çıkarmaya zorlamışlardır.

Bu, Türk kadınının en büyük zaferi olmuştur. Bu yalnız İslâm geleneklerinden kopma değil, aynı zamanda küçük düşürücü bir durumdan da kurtuluştur.

Kadınların ortak bir gaye için işbirliği yapma arzularını "Kadın Haklarını Koruma Cemiyeti"nde görmek mümkündür. Bu dernek, son üç, dört yıl içinde Ankara hükûmeti üzerinde yeteri kadar baskı yaparak bazı önemli reformları sağlamıştır. Bu reformların, İstanbul'daki bir avuç ilerici kadının eseri oldukları doğrudur. Çoğu öğrenimini yabancı ülkelerde yapmış olan bu kadınların Türkiye içindeki nüfuzları o kadar büyüktür ki, bunların faaliyetleri ile Batılılaşma çok hızlı olacaktır. Dernek, geçenlerde İstanbul Müftülüğünden camilerde konferanslar vermek ve bu şekilde cahil hocaların elinde cahil kalmış kardeşlerini aydınlatmak için izin istemiştir. Bu konferanslarda yeni kanunların ışığı altında kadınla-

Levent Şahverdi Arşivi

rın yeni durumu, eğitim, sosyal görevler konularında bilgi verilecektir. Bu propaganda sosyal reformların Türkiye'ye yayılmasını hızlandıracaktır.

Yeni Türkiye'deki sosyal gelişmeden verdiğimiz örnekler, evrim dalgasının ortalığı nasıl kapladığını, Batı fikirlerinin nasıl yerleştiğini ve ülkeyi İslâm kanunlarının, âdetlerinin ve hurafelerin ağırlığı altında ezilmiş bir Doğu toplumu kişiliğinden aydınlanmış ve ilerici bir Batı toplumu kişiliğine nasıl dönüştürdüğünü gösteren belirtilerdir.

Türkiye'de gerçekleştirilen reformları; yabancı basın o kadar sansasyonel bir biçimde vermiştir ki, bu arada karşılaşılması muhtemel güçlüklerin belirtilmesi unutulmuştur. Onun için bu bölümü sona erdirmeden önce reformları yaparken karşılaşılacak engelleri de gözden geçirmek çok önemlidir. Şehirler ve üst sınıflardaki reformların hayret verici bir biçimde gerçekleşmelerine rağmen, genel olarak Türkiye'nin modernleşmesi daha yavaş olacaktır. Çünkü bu reformları ülkenin başka yerlerine yayacak öğretmenlerin, doktorların, uzmanların sayısı yeterli değildir ve yabancı uzmanlara da yüz verilmemektedir. Ayrıca ülkenin iç kısımlarında yaşayan insanların okumaları ve yazmaları yoktur; ulaşım yok denecek gibi olduğundan dış dünyadan kopukturlar. Hayat seviyesi, gerek cahillik, gerekse fakirlik yüzünden çok düşüktür. Hurafeler hâlâ insanların hayatlarına hâkimdir. Bu yüzden sağlık da büyük zarar görmektedir. Anadolu'nun iç bölgelerinde hayat hâlâ ilkeldir ve değişmemiştir. Batılı fikirlerin bu bölgelere sızması ancak yolların buralara ulaşması ile mümkün olacaktır.

Etrafını iyi görebilen bir gözlemci için onsekizinci yüzyılda uyanık despotların yönetimindeki bazı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Türkiye de aynı güçlüklerle karşılaşacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa, Batı örneği bir aydındır. Ortaçağın geleneklerini henüz silkeleyip atan bir ülkeye bir sürü reform getirmiştir. Batı fikirlerini, direnen değil, bunları kabule istekli bir ulusa aşılamaya çalışmaktadır. Genellikle Batıda bu gibi reformları bir tepki dönemi izler. Çünkü halk reformlar konusunda eğitilmemiştir ve bunları kabule hazır değildir. Çok defa reform hevesi reformcu ile beraber ölmüştür. Çünkü değişiklik kişiliğin gücü ile yapılabilmiştir. Bu kişiliğin etkisi ortadan kalkınca heves kendini yenileyememiştir. Bu gibi durumlarda tarih tekrarlanmaktadır. Bugünkü Türkiye'de, reformlar, baştaki önderin yapıcı despotizmi altında gelişmektedir. Asıl büyük soru bu önderden sonra geleceklerin de bu eseri devam ettirip ettirmeyecekleridir. Bugünkü Türk önderleri, öncü rollerini devam ettirebilecek, yerlerini almaya yeterli pek az halefin yetişmekte olduğunu kabul etmektedirler. Bugün mevcut olanların dışında, Türkiye'de bu tipte pek az insan vardır.

Büyük olaylar, büyük adamları ortaya çıkarır. Fakat barış içinde geçen sosyal hayatın ağır akışı içinde bir ulusun çekişmelere ve rekabetlere düştüğü ve bu yüzden ilerlemenin durduğu çok görülmüştür. İlerde Türkiye'yi bekleyen en büyük tehlike de budur. Bugünkü önderler; eserlerini kendileri kadar heyecanla ve etkiyle devam ettirecek yeni önderler yetiştirmedikleri takdirde, reformlar, hareketsizlik yüzünden reformcularla beraber ölmek tehlikesinde bulunmaktadırlar. Modern Türkiye'de harekette olan tarihsel güçler bu soruya bir 'istisna' tanımayacaklardır. Bu sorunun cevabını da yalnız zaman verecektir. Aynı zamanda Türkiye'de bilinçli ve hesaplı bir gericilik tehlikesi kalmamıştır. Ulus azimle Batının ilerleme yoluna koyulmuştur. Bu yoldan geri dönmesi için pek az ihtimal vardır.

Levent Şahverdi Arşivi

ONALTINCI BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN ULUSLARARASI DURUMU

24 Temuz 1923'te Lozan Antlaşması'nın imzalanması ile birlikte Türkiye'nin dış ilişkiler tarihinde 21 Temmuz 1774 yılında yapılan Küçük Kaynarca Antlaşması ile açılmış olan dönem kapanmıştır. Bu iki tarih arasında geçen bir buçuk yüzyıllık süre içinde Yakındoğunun haritası tanınmayacak biçimde değişmiştir. Bir zamanlar, birçok ulusu içinde barındıran büyük bir imparatorluğun bulunduğu yeri artık bir düzine kadar irili ufaklı devlet doldurmuştur. Bu devletlerin bir kısmı bağımsız olmakla beraber halkları Yakındoğu'ya özgü ortak taraflara sahiptirler. Siyasal haritadaki bu büyük değişiklik, Yakındoğu ulusları arasındaki coğrafya dağılımlarıyla kıyaslandığında, işin içyüzü görülmektedir. Bu uluslar, 1774'e kadar yalnız aynı bölgelerde, aynı şehirlerde ve aynı köylerde oturmamışlar, aynı mahalleleri aynı sokakları paylaşmışlardır. Bu içiçe girmişlik hepsinin yararına olmuştur. Bu dönem içinde milliyetler topraklara, siyasal topluluklara göre değil, özel ekonomik meşguliyetlere ve sosyal faaliyetlere göre belirlenmişti.

Ekonomik ve sosyal bakımdan bu uluslar birbirlerine muhtaç durumda bulunuyorlardı. 1774 ile 1923 yılları arasın-

Levent Şahverdi Arşivi

da yine bu uluslar kendilerini teker teker Batı'nın milliyetçilik anlayışına kaptırmışlar ve bu fikirlerin etkisi altında belirli topraklar üzerinde birleşen yeknesak topluluklar haline gelmişler ve siyasal faaliyetler blokları olmuşlardır. Bu değişme şiddetle, savaş üstüne savaşla, katliam üstüne katliamla, göç üstüne göçle olmuş; her sınır çizgisinin değişmesinde sarsıntılar yine birbirini kovalamıştır. Sınırların durumu da kronik bir şekilde istikrarlı olmadığından Yakındoğu beş ya da altı kuşak boyu bir barbarlık ve dehşet dönemi yaşamıştır.

Yakındoğu uluslarının sırasıyla giriştikleri ve kurbanı oldukları barbarlık hareketleri Batılı gözlerde bu bölgenin damgası haline gelmiştir. Bu barbarlıklar o kadar çirkindir ki, bunlardan burada daha çok söz etmek boşuna olur. Fakat şunu da eklemek gerekir; Batı'nın Yakındoğuyu bir barbarlar ülkesi olarak görmesi ve buna göre bir tutum takınması bütünüyle hissidir. Belki daha az barbarlık yapmış olan Batılı atalarımız, Yakındoğu uluslarının son yüz elli yıl boyunca içinde bulundukları şartların benzerleri ile karşılaşsalardı, daha mı iyi hareket edeceklerdi? 1923 yılında sona eren on yıl içinde Belçika'da, İrlanda'da, Almanya'da olanlar; Türklerin, Rumların ve Bulgarların yaptıklarından daha mı hafiftir? Yakındoğu uluslarının karşısına çıkan güçlüklerle batı uygarlığı karşılaşmış olsaydı, bizler şimdiye kadar çoktan yıkılmış bulunacaktık.

Siyasal haritanın değişmesiyle ekonomik alanda uğranılan kayıplar ise, yapılan barbarlıklar kadar göze çarpmamak ve hislere hitap etmemekle beraber, çok daha ciddi bir sorun idi. Daha önceki bölümlerde bu sorunlardan söz ettiğimiz için şimdi Türkiye'nin, 1923'te Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra uluslararası alanda kendisini nasıl bulduğuna göz atalım.

Levent Şahverdi Arşivi

O tarihte, Yakındoğunun manzarası, yakın geçmişe kıyasla yakın geleceğin çok daha istikrarlı olacağını müjdelemiştir. Lozan Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'nun irili ufaklı devletlere bölünmesi işi tamamlanmıştır. Doğulu Hıristiyan devletlerinin çekirdeği on dokuzuncu yüzyılın başlarındaki Sırp ve Yunan bağımsızlık savaşları ve 1912-1913 Balkan Savaşları sırasında atılmıştı. Bölgenin öbür ucunda ise, 1914-1918 Savaşı ile Paris Barış Konferansı yine irili ufaklı Arap devletleri yaratmıştır. Bunların bazıları bağımsız olmuş, bazıları da daha önce anlattığımız gibi bir kısım Batılı devletlerin mandası altına grimiştir. Mütarekeden sonra Mısır'daki milliyetçilik hareketi yeniden canlanmış ve Mısır milliyetçileri hedeflerine kısmen ulaşmışlardır. Türkiye'de ise, 1920'de kabul edilen Milli Misak'ta belirtilmiş olan hedeflere, 1922'de Yunanlılara karşı kazanılan zafer sayesinde varılmıştır. Bunu izleyen bir yıl içinde, büyük sancılar ve ıstıraplar arasında bir sürü "halef devlet" doğurmuş olan Osmanlı İmparatorluğu nihayet son halefi olan Türkiye Cumhuriyeti'ni de dünyaya getirerek onun elinde tasfiyeye uğramıştır. Ayrılma ve bölünme işleri böylece tamamlandığına göre, artık siyasal ve sosyal istikrarsızlıklar beklemek için bir sebep yoktur. Çünkü bu tahrik edici sebepler ortadan kalkmıştı. Bu parçalanmadan çıkan haritadan bütün Yakındoğu ülkeleri memnun olmamışlardır. Olamazlar da. Şiddet metotları çok defa olumlu sonuçlar verir. Bu çapta devrimler olurken şiddet hareketlerinden, barbarlıktan kaçınılabildiği insanlık tarihinde görülmemiştir; buna rağmen bunlardan kaçınılmış olduğunu farzetsek bile, acaba hangi sihirli formül, Yakındoğu topraklarını, Yakındoğu ulusları arasında herkese her istediğini vermek suretiyle bölüştü-

Levent Şahverdi Arşivi

rülebilirdi? Problem, tam bir kesinlikle çözümlenemeyecek kadar karışıktı. Bu bölüşmede bazıları hisselerine düşenden fazlasını almışlar (Sırplar ve Romenler), bazıları da az ile yetinmek zorunda kalmışlardır (Bulgarlar ve Ermeniler). Fakat önemli olan, şu ya da bu parçanın, haklı ya da haksız olarak şuna ya da buna verilmiş olması değil, aldatılmış olduklarına inanan ulusların durumu değiştirmeyi artık düşünmez olmalarıdır. Bulglarlar, 1918'de ikinci kere kaybettikten sonra Makedonya'dan ümitlerini kesmişlerdir. 16 Mart 1921'de Sovyet hükûmetinin, Türkiye'nin Kars'taki egemenliğini tanımasından sonra Ermeniler, Erzurum ve Van'ı elde etme ümitlerini yitirmişlerdir. Yunanlılar, 1922 fırtınasından sonra İzmir ve İstanbul üzerindeki emellerinden vazgeçmişlerdir. Bu tutum yalnız yenilen devletlerin değil, herkesin yararına olmuştur. Geçmişe bu şekilde sırt çevirmek, son yüz elli yıldan beri süren mücadelenin ve bunun sebep olduğu ekonomik kayıpların giderilmesi ve 'herkesin kendi evine bir çekidüzen verebilmesi' için gerekli enerjileri serbest bırakmıştır. Bunların hepsinden önemlisi, Türklerin Yunanlılara karşı kazandıkları büyük askeri zaferden sonra, Milli Misak'ın dışında bırakılmış olan toprakları yeniden ele geçirmek hevesine kapılmamış olmalarıdır.

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, Milli Misak'ta, 30 Ekim 1918 Mütarekesi ile tespit edilmiş olan hattın güneyinde bulunan, halkının çoğunluğu Arap olan eski Osmanlı Asya vilayetleri ve Avrupa'da Meriç nehrinin batısında kalan eski Avrupa toprakları üzerindeki Türk iddialarından vazgeçmişlerdir. Böylece Türkiye, yakın geçmişte ilerlemesine ayak bağı olan ve üstelik kendisini felaketten felakete sürükleyen iki

Levent Şahverdi Arşivi

yükten kurtulmuştur. Buna karşılık, Milli Misak'ı hazırlayanlar Arap olmayan Müslümanların oturduğu bütün eski Osmanlı toprakları üzerinde hak iddiasında bulunmaya devam etmişlerdir. Bu formülle başlangıçta Kürtlerin oturdukları bütün bölgeler de Türkiye sınırları içinde tutulmak istenmiştir. "Genç Türkler"in 1908-1918 yılları arasında Arnavutları ve Arapları Türkleştirmek teşebbüslerinin kötü sonuç vermesinden sonra daha çetin bir ırk olan Kürtlere aynı politikayı uygulamak başarılı olacak mıdır? 1925 Kürt isyanından ve İngiltere ile olan, Kürtlere dayanan Musul sorunundan yeni Türkiye'nin önderleri, geçmişin olaylarına da bakarak, ders alacak mıdır?

Kürtlerin yaşadıkları bölge dışında, Lozan Konferansı'nda tespit edilmiş olan Türkiye sınırları bir devamlılık ve eski Osmanlı sınırları ile kıyaslandığında istikrar göstermektedir. Bununla beraber Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinde toprak iddiaları basite indirgenemeyecek kadar gelecek için önemli olan iki sorun vardır. Bunların birincisi henüz çözümlenmemiş Boğazlar sorunudur ve Türkiye ile Rusya'nın gelecekteki ilişkileri buna bağlıdır. İkinci sorun, halifeliğin kaldırılmasının İslam dünyasında yaratmış olduğu tepkidir. Bu iki soruna daha sonra değinmek üzere Kürt sorununa dönelim.

Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde kalan Türk olmayan unsurlar arasında en önemli grubu Kürtler teşkil etmektedir. Bunlar bir milyon dolaylarındadır. Ülkedeki Kürt unsurun okuması yoktur ve hiçbir kültüre sahip değildir. Sayıları pek az olan okumuşlar ise şehirlerde oturmaktadır. Kürtler Türk yöneticilerinin dilini konuşmamaktaydılar. Dilleri Farsça'nın bir lehçesini andırmaktadır. Aralarında kuvvetli rüzgârlar es-

Levent Şahverdi Arşivi

tiği zaman, Rumlar, Ermeniler, Araplar gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kürt unsurları da bu rüzgârlardan esinlenmişlerdir. Fakat onlarınki dağınık bir milliyetçilik olmuştur. Birlik ve örgütlenme olmayışı, okumuş önderlerin yalnız mahalli şeyhlerden ibaret olması; dağların toplulukları birbirlerinden tamamen ayrılmış bulunması Kürtlerin aşiretleri dışına taşıp, başka bölgelerde görülen milliyetçilik akımlarının şiddetinde bir akıma kendilerini kaptırmalarını önlemiştir. Büyük Savaş'tan sonra Kürtler belirli olmayan bir milliyetçilik hissine kapılmışlardır.

Bunun kökleri belki de 1834 yılında Kürtler arasındaki kıpırdanmaların Reşit Paşa tarafından şiddetle bastırılmasına, daha sonra sultanların izledikleri politikaya kadar gitmektedir. Bu politikanın sonradan Sultan Hamit tarafından değiştirilmesine ve Ermenilere karşı kullanılmak üzere Kürtlerle dostluk kurmasına rağmen, Kürtlerin tutumunda büyük değişiklik meydana gelmemiştir. 1920 tarihindeki Sevr Antlaşması'nda Kürtlerin bu hislerine cevap verilmek istenmiş ve onlara ulusal özerklik ve bağımsızlık vaat edilmiştir. Fakat antlaşmanın yürürlüğe konmaması, Kürtlerin emellerini gerçekleştirmelerini önlemiş ve yapılan vaatler de Lozan Antlaşması'nda tekrarlanmamıştır.

Kürtler her ilkel ulus gibi anlamını derinliğine öğrenmeden girdikleri ve tam uygulamadıkları bir din uğruna kolayca fanatik hale gelebilmektedirler. Halife mevcut olduğu sürece Kürtler rahat durmuşlardır. Fakat Türkiye hükûmeti halifeliği kaldırıp da dine dayanmayan bir rejim getirdiği zaman, dinciler, Kürtleri hükûmete karşı güçlük çekmeden kışkırtabilmişlerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

Yeni rejime karşı Kürt ayaklanmalarının en ciddisi 1925 Şubatında olmuştur. Nakşibendi tarikatına mensup Şeyh Sait, Kürtleri kışkırtan ve ayaklandıran başlıca sorumludur. Şeyh Sait zengin bir adamdı ve birçok iş ilişkileri vardı. Çevresinde çok dindar olarak tanınmıştı. Başlıca aşiretlerle aile bağları vardı. Bu yüzden kışkırtıcı sözleri hızla yayılmış ve ayaklanma, Kürtlerin oturdukları on üç vilâyette patlak vermiştir,

Birkaç Kürdün tutuklanmasını bahane eden Şeyh Sait 13 Şubat'ta isyan bayrağını açmış ve birkaç hafta içinde ayaklanmayı geniş bir bölgeye yaymıştı. İsyancı Kürtlerin programlarının başlıca maddeleri, Mustafa Kemal Paşanın lâik hükûmetinin kaldırdığı şeriatı geri getirmek ve Sultan Hamit'in oğullarından Selim Efendiyi sultan ve halife ilân etmekti. İsyancılar bu arada Diyarbakır hükûmet konağına, cumhurbaşkanını, askerî önderleri, Millet Meclisini ve hükûmeti küçük düşürücü sözler bulunan bildiriler de asmışlardı. Bu bildirilerde ayrıca, ülkeden dinin kaldırıldığı, hükûmetin aralarında Şeyh Sait'in de bulunduğu 800 kişiyi asmak istediği gibi iddialar da yer almıştı.

Hükûmet kuvvetleri ile isyancılar arasında yapılan ilk çarpışmada ölen Fahri Bey adındaki Kürt önderinin cebinde bulunan bir mektupta Şeyh Sait'in dini geri getirmek için dünyaya Tanrı tarafından gönderildiği, artık din özgürlüğü için, darbeyi indirme zamanının geldiği yazılıydı.

İsyan o kadar hızla yayılmıştı ki, on iki gün sonra Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi, hükûmete gerekirse bütün ülkede sıkıyönetim ilân etme yetkisi vermek zorunda kalmıştı. Önce on üç vilâyette sıkıyönetim uygulanmış, zararlı propagandalar yayması muhtemel olan İstanbul'a gözdağı ve-

Levent Şahverdi Arşivi

rilmişti. Çok sayıda asker doğuya sevkedilmiş ve hükûmet kuvvetleri karlar içinde isyanı bastırmaya uğraşmışlardır. Hiçbir zaman demiryolu yokluğu bu kadar çok hissedilmemiştir. Türk hükûmeti Suriye'deki Fransız yönetiminden, Bağdat demiryolunun Suriye'de kalan kısmından asker sevkedilmesine izin verilmesini istemiştir. Fakat Fransızlar, muhtemelen pek çok Türk askerinin Musul bölgesinde birikmesinden çekinen İngilizlerin isteği üzerine, bu izni vermemiştir. Kuvvetlerin isyan bölgesine sevkedilmesindeki güçlük, yolsuzluk, dik dağlar seferin üç ay uzamasına yol açmıştır.

İsyanın başlangıcında Kürtler hemen her şeyi ellerine geçirmişlerdi. Harput'u ele geçirmişler, çok geçmeden Elazığ'ı düşürmüşlerdi. Bunları Dersim, Ergani, Palu, Çapakçur izlemişti. 7 Martta Ergani ve Osmaniye tamamen yağma edilmişti. Bundan sonra da Diyarbakır'a karşı bir saldırıya girişilmişti. Diyarbakır, bölgenin en önemli merkeziydi. Etrafı Kürtlerle çevrili olmakla beraber, şehir halkı Türktü ve kolordu karargâhı şehirde bulunuyordu. Dicle nehri kıyısında bulunduğu için Diyarbakır bütün tarih boyunca önemli rol oynamıştı. Doğunun başlıca kervan yolları üzerindeydi. Bunun için Şeyh Sait bir an önce şehri ele geçirmek istiyordu. 7 Martta şehir önünde çetin bir çarpışma olmuş ve isyancılar şehre girmeye başlamışlardı. Fakat Mardin'den yola çıkan bir süvari birliğinin zamanında gelmesi üzerine asiler şehirden dışarı atılmış ve panik içinde dağılmışlardı. Bu çarpışma isyan hareketinin dönüm noktasını teşkil etmiştir. Kürtlerin ağır kayıplara uğramaları, önemli önderlerinin çarpışmalarda ölmeleri ve bölgeye daha çok hükûmet kuvvetlerinin gönderilmesi sonunda asilerin elinde bulunan vilâyetler teker teker kurtarılmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu gelişmelerden sonra, Kürtlerin teslim olmaktan başka yapacak birşeyleri kalmamıştı. Önderlerinin bir kısmı yakalanmış ve cezalandırılmıştı. En son yakalanan da Şeyh Sait olmuştur. Dağlara kaçmış olan Şeyh Sait ele geçirildikten sonra Ankara'ya götürülmüş ve yapılan yargılaması sonunda vatana ihanet suçundan asılmıştır. Nisan ayında tam olarak bastırılmış olan Kürt isyanı ülkede derin ve önemli etkiler yapmıştır.

Her şeyden önce vatanseverlik hisleri yeniden kabarmış ve herkes cumhuriyeti korumak için birleşmiştir. Bir iç savaş karşısında, devletin tehlikede olduğunu gören bütün milliyetçiler hükûmetin etrafında toplanmışlar, yabancı istilâsı günlerinde yapmış oldukları gibi onu desteklemişlerdir. Zamanın başbakanı isyanı bastırmaktaki çabalarında herkesin desteğini görmüştür. Hatta muhalefet partisinin lideri olan Kâzım Karabekir Paşa, başbakana güvenini açıkça bildirmiştir. Bu olay, Türkiye Cumhuriyetine yeni bir güç ve güven kazandırmıştır.

İsyanın ikinci bir sonucu da gösterilen hoşnutluğa rağmen Ankara hükûmetinin yeniden kurulması olmuştur. Başbakan Fethi Bey ayaklanmaya büyük önem vermiş ve bastırmak için çok etkili tedbirler almıştı. 23 Şubatta Mecliste yaptığı uzun bir konuşmada ayaklanmanın nedenlerini açıklamış, nasıl geliştiğini anlatmış ve hükûmetinin aldığı tedbirleri sıralamıştı. İsmet Paşa ve Kâzım Karabekir Paşa tarafından desteklenen konuşmasının sonuna doğru Fethi Bey bir kanun teklifinde de bulunmuştu. Buna göre, "din siyasete alet edilmeyecek, din kullanılarak, gerek yazı, gerekse sözle halkın hisleri tahrik edilmeyecek" ve bunları yapanlar en ağır cezalara çarptırılacaklardı. Kanun teklifi Meclisin büyük bir çoğunlu-

Levent Şahverdi Arşivi

ğunca kabul edilmişti. Fakat birkaç gün sonra beklenmedik birşey olmuştu. Halk Partisinin bütün gece süren bir toplantısında sinirler son derece gerilmiş, tabancalar çekilmiş (neyse ki, ateşlenmemiştir) ve 60'a karşı 94 oyla belirtilen güvensizlik üzerine Fethi Bey sabahın saat üçünde istifasını vermişti. Güvensizliğin nedeni de, Kürt isyanını bastırmak için yeterli tedbirler almamasıydı. Fethi Beyden daha şiddetli tedbirler isteyenler arasında aslen Kürt olanlar da vardı ve bunlar Mustafa Kemal'e son derece bağlıydılar. Fethi Beyden sonra başbakanlığa tekrar İsmet Paşa getirilmiş ve hükûmette genel bir değişiklik yapılmıştır.

Bu anî değişiklik, Ankara'yı daha sıkı bir askerî kontrol altına sokmuştur. Derhal tedbirlerin alınmasına girişilmiş, Doğuya seksen bin kadar asker gönderilerek dağılmış olan isyancılar tamamen ezilmişlerdir. Ülkedeki hoşnutsuzluğu tahrik edenlerin başında bulunduğu ileri sürülen İstanbul basını baskı altına alınmış, İstanbul'da ve başka yerlerde ondan fazla gazete kapatılmıştır. Camilerde cumhuriyete sadakatı sarsacak vaazlar yasaklanmış, büyük şehirlerde İstiklâl Mahkemeleri yeniden kurulmuştur. Kürt isyanının bastırılmasından birkaç ay sonra, - haziranda,- İstiklâl Mahkemeleri Doğu vilâyetlerindeki bütün tekkelerin kapatılmasını emretmiştir. Bu tekkeler entrikacılık ve hurafelere yataklık etmekle suçlandırılmışlardır. Bütün şeyhler yerlerinden atılmış, bütün dinî unvanlar kaldırılmış ve böylece Türkiye'deki bir dinî kurum daha ortadan kalkmıştır.

Kürt isyanının önemi, hemen sebep olduğu siyasal sonuçlarda değil, fakat Türkiye'de hâlâ hoşnut olmayan bir zümrenin bulunduğunu göstermesindedir. Böyle bir patlama, ister yüzeyde, ister derinde olsun, kronik bir durumun belirtisidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu, çok hızlı girişilmiş bir siyasal devrimin tepkisidir. Güven içinde, olması isteniyorsa, ilerleme, yavaş olmalıdır. Çok hızlı bir gelişme ise hemen karşı güçleri harekete geçirmektedir. Bir biyoloji uzmanı fazla büyümenin ölüm olduğunu söylemiştir. Mühendis, hız ne kadar artarsa direncin de o kadar çok olacağını açıklamıştır. Siyaset felsefesi de çok hızlı bir evrimin devrim demek olduğunu anlatmıştır. Yüzyıllar boyunca yerleşmiş bir rejimi devirip bunun yerine geçen her yeni rejim, meydana gelen şoku karşılamak için harekete geçen güçlerin siyasal düzeni karıştırmasına muhakkak yol açar. Burada, genç Türkiye Cumhuriyetinin tarihinde de karşı koyan ya da gerici olan güçlerin kaçınılmaz muhalefetini görüyoruz. Bu muhalefet yalnız sultanlığa karşı rejime değil, aynı zamanda dine karşı olan rejime de karşıdır. Eski Osmanlı düzeninin en tutmuş kurumlarını birbiri peşi sıra deviren ve parçalayan milliyetçilik fanatizmini affetmeyecek olanların er geç protesto seslerini yükseltmelerini, mantık dışı bir tutuculuğun ilerleme hareketini durdurmaya teşebbüs etmesini beklemek gerekir. Bu muhalefet kısmen basında görülmüş fakat çabuk susturulmuştur. Yeniden yana görünüp de gönüllerinde eskiye bağlı olanların muhalefeti de bastırılmıştır. Fakat muhalefet, üzeri külle örtülmüş, bir kıvılcım gibi için için yanmaktadır.

Bunlar arasında başlarını ilk kaldıranlar Kürt aristokrasisi olmuştur.

Tutumun ikinci bir bedeli 1925 Aralık ayındaki bir mahallî ayaklanma ile ödenmiştir. Görünüşte bu ayaklanmanın sebebi giyimde yapılan reformdur. Alışılmış kıyafetin, özellikle fesin değiştirilmesi o kadar anî olmuştur ki, buna karşı bir muhalefet kendini göstermekte gecikmemiştir. Erzurum

Levent Şahverdi Arşivi

dolaylarında ve Kuzeydoğu Anadolu'da ayaklananlar duvarlara "Hristiyan şapkası" aleyhinde bildiriler asarak, kendilerine bir yararı olmadığını sandıkları reformları protesto etmişlerdir. Ayaklanma olur olmaz, eski isyanı hatırlayan hükûmet zaman kaybetmeden harekete geçmiş; Sıvas, Erzurum, ve Maraş'ta askerî mahkemeler hemen faaliyete koyulmuştur. Hamidiye kruvazörü Rize önlerine gönderilmiş, yüzlerce kişi tutuklanmıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin bir üyesi, Büyük Savaş ile 1919-1922 Türk-Yunan Savaşı'nın ünlü kumandanlarından olan Nurettin Paşa, şapka reformuna karşı koyduğu için ayaklanma günlerinde Mecliste şiddetli saldırılara uğramış; şapka aleyhinde söylediği sözler bir karşı devrimi tahrik olarak nitelendirilmiş ve bir tarikat ile ilişkisi olduğu da hatırlanarak parlamentodan atılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

ONYEDİNCİ BÖLÜM

MUSUL SORUNU

Halkının çoğu Kürt olan eski Osmanlı vilâyeti Musul, Büyük Savaş sırasında İngiliz Ordusu tarafından işgal edilmiş ve daha sonra da İngiliz mandası altına giren Irak Krallığına bağlanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa ve devrimci arkadaşları Cumhuriyeti Fransız devrimcilerinin gözü ile görmektedirler: Cumhuriyet bir bütündür ve bölünemez. Bunun için 1925 yılında Doğu vilâyetlerinde patlak veren Kürt isyanı karşısındaki tutumları, 1793 yılında Fransa'nın La Vende vilâyetinde çıkan ayaklanma karşısında Fransız Cumhuriyetçilerinin gösterdikleri tepkinin aynı olmuştur. Kürt isyanı, Batı biçimi bir birleştirme ve standardizasyon politikasına karşı girişilmiş başarısız bir protesto hareketi olmuştur. İsyandan sonra, bölgenin Türkleştirilmesi işine daha dört elle sarılmıştır. Ankara yöneticilerinin politikası kuzey Kürtlerini Türkleştirmektir ve bunun için de her türlü araca başvurmaya kararlıdırlar. Bu politikanın sonuca ulaşmasının son derece güç olduğuna da inanmaktadırlar. Bunun nedeni de komşu ülkelerde başka bir bayrak altında, başka bir rejim içinde yaşayan, milliyetçilik konusun-

Levent Şahverdi Arşivi

da baskı altında tutulan değil de cesaretlendirilen Kürtlerin bulunmasıdır. İngilizler Musul'u işgal ettikleri andan itibaren Kürt milliyetçiliğini teşvike koyulmuşlardır. İngilizlerin bu politikası, Bağdat'ta İngiliz mandası altında kurulmuş olan Irak'ın Arap hükûmeti tarafından da kabul edilmiştir. Irak Arapları, Musul Kürtlerini Araplaştırmaya girişecek kadar güçlü değillerdir; olsalar bile manda yönetimi böyle bir harekete izin vermeyecektir. İngilizlerin Güney Kürtleri için izledikleri politika, onlara, geniş bir siyasal bünye içinde ulusal özerklik vermektir. Türkler, İngiltere'nin Musul'u kendi yararı için değil, fakat Türk topraklarına karşı bir hareket üssü olarak kullanmak amacı ile Irak'a bağlamayı istediğine kendilerini inandırmışlardır. Türklere göre, İngilizlerin Güney Kürtlerine özerklik vermeleri Kürtlere olan sevgilerinden değil, fakat Kuzey Kürtlerinin yanı başında bir örnek bulundurup onları Türk hükûmetine karşı kışkırtmak içindir.

Buna karşılık, İngilizler de kendi yönlerinden yanlış bir anlamanın içine düşmüşlerdir. Pek çok İngiliz gözlemcisi, Türkiye'nin Musul politikasının bir saldırı amacı değil, fakat iç refah amacı taşıdığını görememişlerdir. İngiltere'de yaygın olan bir kanıya göre, Türkiye Musul'u, Bağdat ve Basra'yı ele geçirmek için bir sıçrama tahtası olarak kullanmak üzere istemektedir. Musul'un, Mezopotamya'nın geri kalan kısımlarına hâkim durumda olması bu görüşü kuvvetlendirmektedir. İngilizlerin, Musul'un politik durumundan faydalanarak Türkiye Cumhuriyetinin Doğu vilâyetlerini kontrol altına almak istedikleri yolundaki Türk iddiaları ne kadar tartışma götürürse, Türkler için İngilizlerin ileri sürdükleri iddialar da o kadar temelsizdir. Türklerin Musul sorunu karşısındaki tutumları

Levent Şahverdi Arşivi

daha çok bir savunma tutumudur. Fakat bu, Kürtlere karşı uygulanan politikanın savunması olduğundan, İngilterenin Türk isteklerini karşılaması, daha güç bir hale gelmiştir.

Türklerle İngilizlerin Kürtler karşısında uyguladıkları politikalar arasındaki çelişki Musul sorununun esasını teşkil etmektedir. Fakat bu sorunda başka unsurlar da rol oynamaktadır.

Türkler, Musul şehrinin İngiliz kuvvetleri tarafından 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'nden sonra işgal edilmiş olduğunu ve bundan ötürü Türkiye'den gayri meşru bir şekilde koparıldığını iddia etmektedirler. Bu iddia, vilâyetin bir kısmı için doğru değildir. Mütareke anlaşmasında tesbit edilen sınırın, daha sonra bir barış antlaşması ile tesbit edilecek sınırın aynı olması ve İngilizlerin buna uyması konusunda bir hüküm yoktur. İngilizler ayrıca, Musul şehri halkının bütünüyle Arap, şehir dışındaki halkın da Kürt olduğunu, bu bakımdan Türkiye ile bir ilgisi bulunmadığını ileri sürmektedirler.

Türklerin, Musul vilâyeti üzerindeki hak iddialarının temeli olarak gösterilen başka bir unsur da, vilâyetin Millî Misak'ta Türkiye sınırları içine alınmış olmasıdır. Millî Misak'ta bu bölgede yaşayanların Arap olmayan eski Osmanlı müslüman tebaası oldukları ileri sürülmüştür. Şehrin karakteri Arap olmakla beraber, vilâyetin geri kalan bölgelerinde halkın çoğunluğunu, Kürtlerin teşkil etmesi bu iddiaya dayanak olmaktadır. Şimdi, Millî Misak'ın her maddesi Kemalistlerin gözünde kutsallaşmıştır. Millî Misak'ta belirtilmiş her isteği yerine getirmek, bir mucize gibi kazanılan zaferin sembolü olarak görülmektedir. Bu istekleri yerine getirmek, ayrıca Kemalistler için bir politika sloganı olmuştur. Çünkü 1919'da işe başladıkları zaman ortaya attıkları programı madde madde uygulama-

Levent Şahverdi Arşivi

ları, belirttikleri her isteği yerine getirmeleri, onların Türk ulusu gözündeki itibarlarını artırmıştır. Her uluslararası boy ölçüşmede -çok defa umutsuz durumlarda bile- ya silâhla, ya diplomasi ile iradelerini karşılarındakilere kabul ettirmişlerdi. İngiltere'nin Musul konusundaki tutumu karşılaştıkları ilk direnme olmuştur. Kemalistler, bu konuda yenilgiyi kabul ettirdikleri takdirde, Türkiye içindeki itibarlarını kaybetmekten, bunu fırsat bilen muhaliflerinin harekete geçmelerinden çekinmektedirler.

Türkler tarafından ileri sürülen iddialara karşılık, İngiliz tezine göre, Musul'un Irak manda yönetimine bağlı kalmasını gerektiren coğrafi nedenler vardı.

Musul vilâyeti Türkiye'den yüksek bir dağ duvarı ile ayrılmıştır ve kışın kar bastırdığı zaman bu dağları aşmak imkânsızdır. Yazın da geçit ancak birkaç patikadan sağlanmaktadır. Diyarbakır'dan aşağıya inen Dicle nehri bile, Diyarbakır ovasında Mezopotamya düzlüğüne geçebilmek için dar bir geçidi zorlamak zorunluluğundadır. Bu kesimde, bir su yolu olarak nehirden faydalanmak da imkânsızdır. Buna karşılık Musul, Bağdat ve Basra'ya coğrafi bağlarla bağlı bulunmaktadır. Dicle nehrinde işleyen gemiler, Musul şehrine kadar çıkabilmektedirler. Kuzeydeki dağlardan akan sular Dicle'de toplanmaktadır. Kuzeydeki vadilere ancak bu suları izleyerek varabilmek mümkündür. Ulaştırma, ticaret ve sulama bakımından Musul, üç tarafında bulunan İran, Türkiye ya da Suriye'ye değil, Irak'a bağlı bulunmaktadır.

Bütün bu nedenler, Musul konusunda Türk-İngiliz çekişmesinin niçin bu biçime hatta zaman zaman tehlikeli biçimlere girdiğini açıklamaktadır. Bunlara karşılık, vilâyet toprak-

Levent Şahverdi Arşivi

larında petrol kuyularının bulunması, iki tarafın politikasını, çok defa sanıldığı gibi, fazla etkilememiştir. Bölgede petrolün bulunduğu bir gerçektir, fakat bu zenginlik derecesi o tarihte kesin olarak bilinmemektedir. Güney İran'daki zengin petrol kaynakları bir İngiliz şirketi olan Anglo-Persian tarafından işletildiğinden ve İngiliz donanması da buradan ikmal yaptığından, Musul gibi denizlerden çok içerlerde bulunan zengin olmayan bir petrol bölgesi İngiltere'nin Ortadoğu politikasını etkileyen en önemli etkenlerden biri değildir (1).

Lozan Barış Konferansı'nda, Musul sorunu konusundaki Türk ve İngiliz görüşlerinin uzlaşamayacağı kısa sürede ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine, iki tarafın da rızası alınarak, Lozan Barış Anlaşması'nın üçüncü maddesine şu fıkra eklenmişti:

"Türkiye ile Irak arasındaki sınır, (antlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra) dokuz ay içinde Türkiye ve İngiltere arasında varılacak dostane bir anlaşma ile tesbit edilecektir.

İki hükûmetin bu konuda belirtilen süre içinde, bir anlaşmaya varmamaları halinde konu Milletler Cemiyeti Konseyine götürülecektir.

Türk ve İngiliz hükûmetleri, sınır konusunda bir anlaşmaya varılıncaya kadar, bugünkü toprak durumlarında bir değişiklik için askerî harekâta girişmemeyi taahhüt ederler."

Anlaşmazlığın bundan sonraki akımı bu metnin ve İsmet Paşa ile Lord Curzon arasındaki görüşmelerin tutanaklarının ne şekilde yorumlandığına bağlı kalmıştır. Bu görüşmelerde ayrıca, sorunu çözmek için ikili görüşmelerin usulü de tesbit edilmişti.

---

(1) Ortadoğunun bu kitap yazıldıktan sonraki tarihi, Musul petrollerinin aslında söz konusu olan en büyük çıkarı temsil ettiğini fazlasıyla ortaya koyacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu görüşmelerin ilki 19 Mayıs ile 9 Haziran 1924 tarihleri arasında İstanbul'da yapılmıştır. Bu görüşmelerde de iki tarafın görüşlerinin hâlâ Lozan'daki kadar birbirlerinden uzak bulundukları ortaya çıkmıştır. Dokuz aylık süre dolduktan sonra da konu kararlaştırıldığı gibi Milletler Cemiyetine götürülmüştür. Milletler Cemiyeti Konseyi, bir karar vermeden önce, tarafların askerî bir harekât ile bozmamayı taahhüt ettikleri statükonun ne olduğunu öğrenme işine girişmiştir. Dicle ile İran arasındaki bölgenin çetin coğrafî durumu ve aradan bir hayli zaman geçmiş olmasından ötürü, üyeler statükonun ne olduğu hakkında ayrı ayrı görüşlere saplanmışlar ve aralarında anlaşamamışlardı. İki taraf arasındaki fiilî sınır için her kafadan bir ses çıkmaktaydı. İngiliz ileri mevzilerinin ötesinde bir "no man's land" bulunuyordu ve ingilizler bu bölgeyi işgal etmek niyetinde olmadıklarını ilân ederken, Türklerin de bu topraklara girmeye hakları olmadığını ileri sürüyorlardı. Bir rastlantı eseri bu bölge bazı Hristiyan topluluklarının yaşadığı yer olmuştu. Bu Hristiyan topluluklar Büyük Savaş sırasında Türkiye'den kaçıp Irak'a sığınmışlar, ortalık yatışınca da buralara gelip yerleşmişlerdi. Türklerin bu bölgeye tekrar dayanmaları üzerine Hristiyanlar yine Irak'a doğru kaçmışlar, bu sefer de İngilizler araya girmişlerdi. Musul sınırındaki durum, 1922'de Çanakkale'deki durumdan farksızdı. İngiliz ve Türk kuvvetleri bir çatışmanın eşiğine gelmişlerdi. Durumun gerginliği ancak Milletler Cemiyeti'nin müdahalesi ile giderilmiş ve 29 Ekim 1924'te alınan bir kararla fiilî sınır durumu, ilerde varılacak bir anlaşmaya zarar vermeyecek bir şekilde tesbit edilmiştir. Milletler Cemiyeti Konseyi bu kararı Brüksel'de toplanarak vermiş olduğu için, o günkü fiilî sınıra da "Brüksel Hattı" adı verilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Konsey bundan sonra yerinde bir inceleme yapacak ve rapor hazırlayıp tavsiyelerde bulunacak bir komisyon tayin etmiştir. Komisyon biri Macar (ünlü coğrafyacı Kont Teleki), biri Belçikalı ve biri de İsveçli üç üyeden meydana gelmişti. Bunlar, Büyük Savaş'ta biri Türkiye'nin, öbürü İngiltere'nin müttefiki olmuş; üçüncüsü de tarafsız kalmış ve üç küçük ülkeyi temsil ediyorlardı. Tarafsız İsveç'in temsilcisi Wirsen, komisyonun başkanıydı.

Komisyon, yerinde yaptığı uzun bir incelemeden sonra 1925 Temmuzunda raporunu Konseye vermişti. Tavsiye edildiğine göre, Musul için Türkiye'ye ya da Irak'a bağlanmak gibi sadece iki şık düşünülüyorsa, Türkiye'ye bağlanması çok daha iyi olacaktı. Çünkü Türkiye'de daha istikrarlı ve güçlü bir hükûmet bulunuyordu ve yabancı unsurlarla meskûn bu uzak bölgeyi Irak hükûmetinden daha iyi yönetebilecekti. Komisyonun bu tavsiyeye göre karar vermesi gerekiyordu. Çünkü 1922 Ekiminde imzalanmış olan İngiliz-Irak Antlaşmasına göre, manda yönetimi en geç 1928 yılında sona erecekti. Bağımsız Türkiye'nin, bağımsız bir Irak'tan daha iyi bir yönetici olacağı düşünülüyordu. Fakat manda altındaki bir Irak, manda anlaşması yirmi beş yıl daha uzatıldığı takdirde, Musul için çok daha uygun olacaktı. Komisyon, üçüncü bir şık olarak da bölgenin Türkiye ve Irak arasında taksimini tavsiye etmişti.

İngiliz hükûmeti Konseyin kararlarına uymaya söz vermişti. İngiltere'nin mandayı uzatmaya karar verdiği ortaya çıkınca; Türkiye Milletler Cemiyeti Konseyinin kararlarının, Lozan antlaşmasına göre, bağlayıcı olamayacağını, sadece tavsiye olarak kalacağını ileri sürmüştür. Bu arada iki taraf bir-

Levent Şahverdi Arşivi

birlerini, Brüksel Hattı'nın kuzeyinde ve güneyindeki halka gözdağı vermekle suçlamaya koyulmuşlardı. Bu şartlar altında, Konsey, iki tedbir almak zorunda kalmıştır. Lozan Antlaşması'nda belirtildiği gibi, kesin bir karar için konu, Uluslararası Adalet Divanı'na havale edilmiş ve karşılıklı İngiliz ve Türk suçlamalarını yerinde soruşturmak için de ünlü Estonyalı General Laidoner'i Musul'a göndermiştir.

General Laidoner'in Brüksel Hattı'nın kuzeyinde soruşturma yapmasına izin vermeyen Türkler, Adalet Divanının kararını tanımayacaklarını bildirmişler, Türk görüşünün savunması için bir temsilci göndermemişlerdir. Adalet Divanı, 1925 Kasım ayında İngiltere'nin görüşünü dinledikten sonra -tavsiye mahiyetinde olarak- Milletler Meclisi Konseyinin, Lozan Antlaşması'nın üçüncü maddesinin ikinci paragrafına göre vereceği kararın bağlayıcı bir karar olduğuna hükmetmiştir. Konseyin, Türkiye ile Irak arasındaki sınır için oy birliği ile karar vermesi de şart koşulmuştur. Türkiye ve İngiltere de oylamaya katılacaklar, fakat sayımda bunların oyları dikkate alınmayacaktı.

Konsey kesin kararını vermek için yeniden toplanmıştı. Bu karar verilirken, yerinde inceleme yapmış olan üçlü komisyonun üç tavsiyesinden birine uyulacak ya da bir dördüncü çözüm şekli bulunacaktı. Tam bu sırada Konsey, General Laidoner'den bir rapor almıştı. Bu rapordaki iddiaya göre, Türkler Brüksel Hattı boyundaki Hristiyan toplulukları rahatsız edip kaçırtmaya koyulmuşlardı. Bu rapor üzerine terazinin kefesi bir tarafa doğru ağır basmıştır. General Laidoner raporu karşısında, Konsey üyelerinin akıllarındaki çözüm şekli ne olursa olsun, Musul'u Türkiye'ye bırakmamak bir manevi sorun

Levent Şahverdi Arşivi

haline gelmişti. Burası Türklere bırakılırsa, bölgede yaşayan Kürtler, Araplar gibi unsurlar Türk makamlarının elinde, küçük Hristiyan topluluklarının akıbetine uğrayacaklardı.

Bunun üzerine Konsey, 16 Aralık 1925'te, o güne kadar fiilî sınır olan Brüksel Hattı'nın, Türkiye ile Irak arasındaki sürekli sınır olmasına karar vermiştir. Fakat şu şartla ki, Irak'taki İngiliz mandası bir yirmi beş yıl daha uzatılsın ve Musul'daki Kürtlere gerekli garanti verilsin.

İngiliz hükûmeti bu kararı hemen kabul etmiş ve Irak hükûmeti ile mandanın uzatılması konusunda görüşmelere girişerek yeni bir anlaşma yapmıştır. Bu anlaşma Irak ve İngiliz Parlamentolarınca onaylandığı için Milletler Cemiyeti Konseyi Musul sorununa bütünüyle çözümlenmiş gözü ile bakmıştır.

Türkiye hükûmeti bu kararı tanımamış fakat Millî Misak'ın bu son hedefini de ele geçirmek için silâha da başvurmamıştır. Musul sorununun bu şekilde sonuçlanması, İngiltere'de bazı endişeler uyandırmıştır. Irak'taki manda anlaşmasının yirmi beş yıl daha uzatılması, bu süre sonunda İngiltere'yi Türkiye ile birlikte savaşa sürüklenmek zorunda bırakacağı, Milletler Cemiyeti Konseyinin diğer üyelerinin de olaylardan İngiltere'yi sorumlu tutacakları şeklinde yorumlanmıştır. Aynı zamanda, Musul sorununun aldığı son şekil karşısında Konsey üyelerinin bazılarının zihinlerinde şüpheler bulunduğu da görülmektedir. Gerçi Türkiye'nin Kürtlere ve Hristiyan topluluklara karşı uyguladığı politika ile Lozan Antlaşmasının hükümlerini, Adalet Divanının yorumladığı şekilde uygulamamakla Konseyin kararını etkilemiş olduğu

Levent Şahverdi Arşivi

kabul edilmekle beraber, İngiltere'nin büyük bir devlet Hristiyan ülke Büyük Savaşın galiplerinden biri, Türkiye'nin de küçük ve Büyük Savaşın mağlupları arasında bulunan Müslüman bir ülke olmasının, kararda bir payı bulunduğu da ileri sürülmektedir (1).

(1) İngiltere ve Türkiye daha sonra görüşme yolu ile Musul sorunu konusunda, Milletler Cemiyeti Konseyi kararına uygun bir anlaşmaya varmışlardır.

Levent Şahverdi Arşivi

ONSEKİZİNCİ BÖLÜM

SOVYET RUSYA-BOĞAZLAR VE İSLÂM DÜNYASI

Türklerin Yunanlıları denize dökmelerinden, Müttefiklerin Millî Misakı yutmaya zorlanmalarından sonra, Türk-Sovyet ilişkilerinde, bir kopma değilse bile, bir yabancılaşma başlamıştı.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Türk-Sovyet ilişkilerinin anahtarı Boğazların kontrolü sorunuydu ve muhtemelen bu sorun olmaya devam edecekti. Geçmişte, bu ilişkiler -normal olarak- düşmancaydı. Çünkü Boğazlar bir tarafın elinde, Boğazlar etrafındaki hinterland ise öteki tarafın elindeydi. 1919'dan 1922'ye kadar Boğazlar geçici olarak bir üçüncü tarafın eline, -Batılı devletlerin eline- düşüp, hem Ankara'ya hem de Moskova'ya karşı bir baskı olarak kullanılmaya başlanınca, iki taraf ister istemez birbirlerine yaklaşmışlardı. Eskiden, Türkiye'nin bu stratejik su yolu üzerinde oturmasından hoşlanmayan Rusya, aynı yerde Batının büyük denizci devletlerini görünce bunların Karadeniz'de aleyhine karışıklıklar çıkaracaklarını düşünüp daha büyük bir hoşnutsuzluğa düşmüştü. Bu durumda, 16 Mart 1921'de Moskova'da Türkiye ile Sovyet Rusya arasında imzalanan antlaşmanın beşinci maddesinde şu sözler yer almıştı:

Levent Şahverdi Arşivi

"Karadeniz'in ve Boğazların uluslararası statüsüne son şeklini verip bunu Karadeniz'de kıyısı bulunan ülkelerin delegelerinin katılacakları özel bir konferansa sunarken, bu konferansın vereceği kararların Türkiye'nin egemenliğini ya da Türkiye'nin ve başkenti İstanbul'un güvenliğini zedelememesi şarttır."

Sovyet Rusya, Türkiye'yi Yunanistan ve Batılı devletlere karşı verdiği savaşta -yukarıda belirtilen amaca ulaşmak için- bütün kalbi ile desteklemiştir. Çiçerin de Lozan'da Sovyet heyetine başkanlık ederken böyle bir hedef güdüyordu.

Bu arada Türk askerî zaferlerinin siyasal meyveleri Türk milliyetçilerinin görüşlerini değiştirmelerine sebep olmuştu. Türkler, Lozan Konferansına giderlerken, Doğu Trakya'nın Gelibolu yarımadasının ve İstanbul'un tekrar tamamen Türk egemenliği altına gireceğinden emin bulunuyorlardı. Bu da Boğazların kontrolünün de onlara bırakılacağı ve bu kontrolü paylaşmak için antlaşmaya bir madde konması için dış gölgelerin yapacakları müdahalelere rahatça karşı koyabilecekleri anlamına gelmekteydi.

Yeni Türkiye, eski Türkiye'nin de yaptığı gibi bu kontrol sorununu güçlü komşularını öbür müdahalecilerin karşısına çıkaran bir oyunla kendilehine çözebilecekti. Türkiye eskiden, Boğazların kontrolünü Ruslara bırakmamak için Rusların karşısına Batılı müttefiklerini çıkarmıştı. Daha sonra da Boğazları geçici olarak ele geçirmiş bulunan Batılıların karşısına Rusları dikmişti. Şimdi hangi tarafı devamlı ortağı olarak kabul edecekti?

Boğazlar sorunu ile ilgili son gelişmeler ve Türklerin

Levent Şahverdi Arşivi

duydukları şükran hislerinden ötürü terazinin kefesinin yeni dostların tarafına doğru ağır basması beklenebilirdi. Fakat yeni dostlar çok eski düşmanlardı ve aradaki düşmanlık, Rusya eve, Türkiye de evin giriş holüne sahip oldukları sürece, her an yeniden alevlenebilirdi. Rusya, yine o Rusya'ydı. Ortodoks Hristiyan Çarlığı elbisesini çıkarıp Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti kisvesine bürünmüştü ama; yine de en yakın, en büyük ve en yabancı komşuydu.

Türkler her iki biçimde de Rus kültürünü çekici bulmamışlardır. Kendilerini İslâma bağlayan çımaları çözen Türkler için manevî liman Paris'ti; Moskova ya da Petersburg değildi. Çizdikleri rotadan da dönmeye hiç niyetleri yoktu. Türkler, Batılı devletlerle politik ve ekonomik bağımsızlıkları için dişe diş, tırnağa tırnak dövüşürlerken bile kurumlarını tamamen Batı örneklerine göre yeniden düzenliyorlardı. Yahudi Siyonistleri gibi, Türk milliyetçileri de başkalarının dışında insanlar olmaktan bıkmışlardı. Onlar da Batılılara benzeyen, Batı dünyasında yerleri olan normal bir ulus durumuna gelmek istiyorlardı ve bunu kendilerine hedef edinmişlerdi. Fakat Türk delegasyonu Lozan'a gidip görüşmelere başlar başlamaz oportünizmin yine eskisi gibi işlediğini görmüşlerdi.

İngiliz delegeleri Lozan'a "Boğazların hürriyeti"ne benzer bir şeyler elde etmek azmi içinde gitmişlerdi ve gerisi onlar için önemli değildi. Boğazların hürriyetinden maksat, barış zamanında bütün devletlerin ticaret ve savaş gemilerinin, savaş zamanında da tarafsız ülkelerin her cins gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçmeleri idi. Barış zamanında bütün ülkelerin ticaret gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçmeleri ise 1774'ten beri uygulanan bir alışkanlık haline gelmişti. İngil-

Levent Şahverdi Arşivi

tere, Boğazların savaş gemilerine açılmasını istemekle yüz elli yıldan beri izlediği bir politikayı tersine çeviriyordu. İngilizler, Rusları Karadeniz'den dışarıya bırakmaktansa, Boğazlardan geçişi kendi savaş gemilerine de yasak etmeyi uygun görmüşler ve bu politikaya dört elle sarılmışlardı. 1815 ile 1907 arasında ve sonra tekrar 1917'de Rusya, İngiltere'nin düşmanı haline geldiği zaman İngilizler için en akıllı politika Rusları Boğazlardan dışarı çıkarmamak, kendisi de Karadeniz'e geçmemekti. İngiltere'nin Karadeniz'de Rus sularında savaşmaktan elde edeceği bir kazanç yoktu. Fakat Rusya'nın Hindistan'a giden İngiliz deniz yollarını yandan tehdit etmesi büyük bir zarar olacaktı. İngiliz devlet adamları Lozan'da politikalarını değiştirirken normal geçmişten ve muhtemel gelecekten değil, 1907-1922 yılları arasındaki anormal ve geçici şartlardan etkilenmişlerdir. Bu dönem içinde İngiltere ve Rusya dost ve hatta müttefiktiler. Büyük Avrupa Savaşında birbirlerine el uzatmak istedikleri zaman Türkiye araya girmiş, buna engel olmuştu. İngiltere, Boğazları yarıp geçmek teşebbüsünde yenilgiye uğramıştı. 1817 ile 1920 arasında İngiltere'nin Rusya'da "beyaz" dostları vardı. 1918 yılında Boğazların kontrolünü ele geçirmekle bu "beyaz" dostların devrilmesini, önleyememişse de, geciktirebilmişti.

İşte bütün bu düşünceler Lozan'da İngiliz heyetinin geleneksel politikaya tamamen ters bir tutuma girmelerine yol açmıştır. Boğazların her türlü geminin geçişine serbest olması için binlerce İngiliz, Avustralya ve Yeni Zelanda askeri kanlarını dökmüşlerdi. Bu bedelin karşılığı zarar olmamalıydı. Türk delegeleri ise küçük bir hayalî taviz vererek büyük bir kazanç elde edebileceklerini fark etmekte gecikmemişlerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

Böylece Türkler, toprak isteklerini elde ettikten sonra Batılı devletlerle ayrı olarak bir Boğazlar Konvansiyonunun müzakeresini yapmışlardır.

Bu konvansiyona göre Boğazlar, savaş gemilerine bazı şartlarla açık olacak, Boğazların iki kıyısındaki bölgeler askerden arınacaktı. Fakat bu da her türlü kontrol ve müeyyideden uzak olacaktı. Türk kuvvetleri, askerden arınmış bölgeden ve Boğazlardan transit olarak geçebilecekler, İstanbul'da devamlı olarak 12.000 kişiyi geçmeyen bir kuvvet bulundurabileceklerdi. Bu tavizlere karşılık; İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya askerden arınmış bölgelerin Türkiye'ye aidiyetini garanti edeceklerdi.

Bu konvansiyonun tasarısı 1 Şubat 1923'te Çiçerin'e sunulduğu zaman Sovyet delegesi, bunun Rusların da temsil edildiği bir alt komisyonda madde madde yeniden görüşülmesini istemişti. Bu istek reddedilince, Çiçerin resmî bir protestoda bulunmuş ve 16 Mart 1921 tarihli Türk-Rus Antlaşmasının birinci maddesini hatırlatmıştı. Türkler bu protestoya kulak asmamışlar ve konvansiyonu 24 Temmuz 1923'te sessiz sedasız imzalamışlardı. 14 Ağustosta Rus hükûmeti de ister istemez konvansiyonun taraflarından biri olmuştu. Türklerin Boğazlar konusunda kendi başlarına bir iş yapmalarını ve Batıya doğru rota çevirmelerini Ruslar affetmemişlerdir.

Bununla beraber, Çiçerin, hislerine kapılmayacak kadar iyi bir diplomattı; onun için Milletler Cemiyeti Konseyi Musul için bir karar verirken bu fırsatı kaçırmak istememiştir. Türkler o sırada, ne kadar Batılılaşma yoluna koyulmuş ve İspanya ya da İsveç'inki gibi bir statüyü kendilerine hedef edinmiş olurlarsa olsunlar; eninde sonunda yine Sovyet Rusya gi-

Levent Şahverdi Arşivi

bi kanun dışı bir ulus muamelesine tabi tutuldukları duygusu içindeydiler. Böyle bir his içinde bulunan Türkler Ruslarla yeni bir anlaşma imzalamışlardır. Anlaşma; 17 Aralık 1925'te Paris'te, Rusya adına Çiçerin ve Türkiye adına Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey arasında imzalanmıştır. Bu antlaşmada, taraflar, üçüncü bir tarafla savaş halinde oldukları zaman birbirlerine karşı tarafsız kalmaya söz vermişlerdir. Bundan başka, diplomasi yolları ile halline imkân olmayan anlaşmazlıkları aralarında ne şekilde bir yola koyacaklarının usulünü de görüşmeye koyulmuşlardı.

Bu kitap yazılırken, Türkiye'yi kendi taraflarına çekmek için Sovyetlerle Batılılar arasında yapılan çekişme bir sona ermemişti. Buna karşılık ise İslâm dünyası ile Batı arasındaki çekişmenin sonucu belli olmuştu. Türkiye'nin İslâm dünyası ile ilişkilerindeki değişiklik, bu kitapta anlatılan devrimlerin en büyüğü olmuştur.

1774'teki Küçük Kaynarca Antlaşması'nın Türk zihinlerinde Batı mayasını oluşturmaya başlamasından önce, bir toplum olarak, Türkler için en büyük gurur vesilesi İslâm dünyasının bir üyesi ve İslâm uygarlığına sahip olmaktı. Türkler, bu uygarlığa, sırtlarını doğup büyüdükleri yer olan bozkırlara çevirdikleri sırada girmişlerdi. İlk göçebelik kurumlarını yeni yerleşmiş hayat şartlarına uydurma teşebbüsleri başarısızlığa uğrayınca, İslâm kültürünün benliklerinde yer etmesi başlamış ve bu her geçen gün derinleşmişti.

Türkiye'nin en İslâmcı olduğu dönem 1774 yılından önceki iki yüzyıldır. Bu dönem içinde eski göçebelik kurumları bütünüyle yıkılmış, Batı kurumları daha yerleşmeye başlamamıştı. Bu dönem içinde, bir Türk'e ülkesinin büyüklü-

Levent Şahverdi Arşivi

günün nereden geldiği sorulduğunda, muhakkak ki Osmanlı İmparatorluğunun en büyük Sünnî Müslüman devleti ve hükümdarının da kutsal şehirlerin muhafızı olmasından geldiği cevabını veriyordu. Yüzyıl sonra -daha önce de anlattığımız gibi- Sultan Abdülhamit, Batı'nın yeni haberleşme ve ulaşım kolaylıklarından faydalanarak dünya Müslümanları arasında Osmanlı halifesinin prestijini yükseltmeğe koyulmuştu. İttihat ve Terakki, 1908 devriminde Abdülhamit'in eserini her bakımdan yıkmış olmasına rağmen hilâfet politikasına devam etmiştir.

Bu politika, elde ettiği başarılarla yerinde olduğunu göstermiştir. Çünkü dünyanın dört bir tarafına yayılmış ve Batılı Hristiyan devletler tarafından yönetilen Müslümanlar, henüz uyanmaya başladıkları için ihtiyaçları olan heyecan merkezini Osmanlı halifesinde bulmuşlardı. Bunun sonucunda da, Müslümanların hisleri, bir halifenin başında bulunduğu Osmanlı İmparatorluğunun siyasal varlığına yönelmişti. Osmanlı olmayan Müslümanlar, Osmanlı Devletinin devamını, Dünya İslâm devletinin bir sembolü ve kalıntısı olduğu için istemişlerdir. Bunun için de İtalyanların 1911'de Trablus ve Bingazi'ye saldırmaları ve 1912'deki Balkan Savaşları İslâm dünyasında nefret uyandırmıştır. Rusların, İngilizlerin, Fransızların yönetimindeki Müslümanlar, Hristiyan efendilerine sadık kalmakla beraber, Büyük Savaş'ta Türkiye'nin yenilmesi, Türk topraklarının işgali, Türk bağımsızlığının tehlikeye düşmesi; İzmir'in Yunanlılar tarafından ele geçirilmesi karşısında hislerini belli etmekten de geri kalmamışlardır. Müslüman Türk devletinin bağımsızlığının korunması için girişilen teşebbüslerin öncülüğünü Hint Müslümanları yapmışlardır. 1920

Levent Şahverdi Arşivi

Mart'ında Hindistan Hilâfet Komitesi, Lloyd George ile görüşmek üzere Londra'ya bir heyet göndermiştir. Hint Müslümanları, işgal kuvvetlerinin elinde bir esir olarak gördükleri sultan halife ve Anadolu'nun içerlerinde İslâmın savaşını verdiğini düşündükleri Mustafa Kemal Paşa için aynı hisleri beslemişler, aynı heyecanı göstermişlerdir. Büyük Savaş'ta, ulusal bağımsızlıklarını kazanmak için Türkiye'nin karşısında yer alan Arapları İslâma ihanet etmekle suçlamışlardır. Bütün bu tutumlar, Hint Müslümanlarının durumu ne kadar yanlış anlamış olduklarını göstermektedir.

O zaman Türk milliyetçilerinin gerçek görüşlerini tam anlamıyla kavrayabilmiş olsalardı, dört yıl süren mücadelelerin sonunda düş kırıklığına uğramazlardı.

Türk milliyetçileri olayları bütünüyle başka bir açıdan görmüşlerdir. Sultan halifeye galip devletlerin bir kurbanı değil, fakat bir vatan haini olarak bakmışlar, ondan nefret etmişler; hatta Yunanlılar ve İngilizlere duyduklarından daha büyük bir kin beslemişlerdir. Türkler, Araplara karşı bir kırgınlık da duymamışlardır. Çünkü Araplar da, Türklerin istedikleri ulusal bağımsızlık peşindeydiler. Nitekim, büyük bir dürüstlük ve mantıkla Milli Misak'ın birinci maddesinde Arap toprakları üzerindeki bütün iddialardan vazgeçmişlerdir. Arap vilâyetlerinin Türklükle bir ilgisi yoktu. Bu toprakları kaybetmek, Türklüğü zayıflatmayacak kuvvetlendirecekti. Türk milliyetçileri çabalarını İzmir, İstanbul ve Doğu Trakya üzerinde toplamışlardı. Onlara göre, bu yerler olmadan bağımsız bir ulusal Türk Devletini yaşatmak imkânsızdı. Hint Müslümanları için ise İzmir ve Trakya iki küçük coğrafya adından başka birşey değildi. İstanbul en büyük Türk şehriydi, fakat ha-

Levent Şahverdi Arşivi

life orada oturduğu için büyük bir şehirdi. İstanbul'un kaybedilmesi, onları, Arap vilâyetlerinin kaybedilmesi kadar da rahatsız etmemişti. İlk halifeler, Ceziretül Arab'a ve kutsal şehirlere sahip olmayanların gerçek halife sayılmayacaklarını söylememişler miydi?

Böylece Türk milliyetçileri ile dünyada onların savunucuları olan Hint Müslümanları arasında bir paradoks meydana gelmişti. Hint Müslümanları Sultan halifenin korunmasını, Türk milliyetçileri ise atılmasını; Hint Müslümanları Arap topraklarının halifenin ülkesi içinde kalmasını, Türk milliyetçileri ise başlarından atmayı istiyorlardı.

Gerçek Türkler nihayet -uzun ve acı tecrübelerden sonra- halifeliğin ve İslâm kurumlarının Türk ulusal gelişmesine bir ayak bağı olduğunu öğrenmişlerdi. Hint Müslümanları ise Türkleri ve onların ulusal ruhunu, düşmanlarla dolu bir dünyada İslâmı koruyan araçlar olarak görüyorlardı.

Bu iki görüş arasında hiçbir uzlaşma imkânı yoktu. İki taraf yalnız değişik politik hedefler peşinde gitmiyorlardı. His ve kültür bakımından da birbirlerinden çok uzak düşmüşlerdi. Genç Hint Müslümanları, yaşlılardan daha ateşliydiler. Onlara göre; eskiden Türkler için olduğu gibi İslâmın bir aracı olmak bu uğurda çalışmak bir yük değil, bir şerefti. Türk Milliyetçileri ise bunu çekilmez bir yük olarak görmemekle beraber; gerici, modası geçmiş ve milliyetçiliğe aykırı diye düşündükleri İslâm kurumlarına düşmanlık besliyorlardı. İslâm, iki bakımdan milliyetçiliğe aykırı düşüyordu. Önce, Roma Katolik Kilisesi gibi evrensel bir toplumdu ve mümkün olduğu kadar millî bölünmeleri tanımamaya çalışıyordu. Onun için hem İslâma, hem de milliyetçiliğe hizmet etmek güçtü. İkin-

Levent Şahverdi Arşivi

cisi, İslâm, ilk kurumlarını ortadan kaldırmış ve bunların yerini almıştı. Türk milliyetçileri ise; kültür yönünden, Turanizm hareketinin etkisinde kalmışlardı. Ondokuzuncu yüzyılda Alman ve İngiliz romantiklerinin Töton efsanelerine kendilerini kaptırmaları gibi, Türk milliyetçileri de Turan'daki asil atalarının hayalini görüyorlardı. Gerçekte Turan'dan gelip Yakındoğuyu fethetmiş olanlar, göçebelik kurumlarını temel alarak yerleşmiş bir toplum kurmayı denemişler fakat başarısızlığa uğramışlardı. Fakat -Leon Cahun'e göre- Türk milliyetçileri, bu denemenin mevsimsiz yapılmış olduğuna kendilerini inandırmışlardır. Turandan gelenler Müslümanlığı çok erken kabul etmişlerdir. Onun için bu etki mümkün olduğu kadar asgariye indirilmeli, ulusal karakter öne çıkarılmalıdır.

Türk milliyetçileri ile Hint Müslümanları arasındaki kaçınılmaz kopma, sonunda, halifeliğin kaldırılacağı söylentilerinin başladığı 1923 yılı sonuna doğru olmuştur.

Mütarekeden beri İngiliz hükûmeti ve İngiliz kamuoyu Türk davasının en hararetli iki savunucusu olan Ağa Han ve Emir Ali, 24 Kasım 1923'te Mustafa Kemal Paşaya ortak bir mektup göndererek ondan hilâfete dokunmamasını rica etmişler ve bu kurumun Dünya Müslümanları gözündeki önemini anlatmışlardı. Bu mektup, daha önceki yıllarda İngiliz hükûmetine göndermiş oldukları mektuplar gibi çok yumuşak bir tonda yazılmıştı. Fakat mektubun kopyalarını Türk milliyetçilerinin -haklı ya da haksız- Cumhuriyet düşmanı ve halifeliği karşı devrim için bir hareket merkezi yapmak istedikleri şüphesi ile baktıkları bazı İstanbul gazetelerine de göndermişlerdi. İstanbul, Londra'ya Ankara'dan daha yakın olduğu için mektup Türk hükûmetinin eline ulaşmadan önce İs-

Levent Şahverdi Arşivi

tanbul'da yayınlanmış ve büyük bir patlama olmuştu. Gazetelerin sahipleri hemen özel mahkemelerin karşısına çıkarılmış, mektubu yazan iki kişi de Türk kamuoyuna, Türkiye'nin iç işlerine karışmak isteyen, muhalefetle işbirliği yapan İngiliz hükûmetinin ajanları olarak tanıtılmışlardı.

Bu kopmanın şiddeti, iki tarafın birbirlerinin durumlarını iyi bilmemelerinden ileri gelmiştir. Türk milliyetçileri, Ağa Han'ın ve Emir Ali'nin ne gibi hislerle hareket ettiklerini ve o güne kadar yapmış oldukları teşebbüslerin İngiliz hükûmetini ne kadar etkilemiş olduğunu bilselerdi, onlara karşı bu sert tutumu göstermezlerdi. Buna karşılık, Ağa Han ve Emir Ali, Türkiye'nin iç siyasal durumunu ve milliyetçilerin görüşünü iyi bilselerdi, belki de başka bir hareket yolu tutarlardı. Artık iki taraf arasında yabancılaşma tamdı.

Birkaç ay sonra milliyetçiler halifeliği ortadan kaldırdıkları zaman, kendilerine mücadelelerinde bir hayli yardım sağlamış bir destek tamamen yok olmuştu. Bu hareket Türkler arasında daha az tepki yapmıştır; hattâ hiç yapmamıştır denebilir. Halifeliğin kaldırılmasına aldırmamışlardır. Onlar için İslâm dünyası ile bağlara sırt çevirmek, geçici bir süre bağlar kurulmuş olan Bolşeviklere sırt çevirmek kadar kolay olmuştur.

Türk devlet adamları konuyu Batılı gözlemcilerle tartışırlarken aşağı yukarı şunu söylemektedirler:

"Türkiye, İslâm için yapılan savaşlarda yeteri kadar kan ve para dökmüştür. Bunu yaparken de ulusal mevcudiyetini hemen hemen yitirmiş, bunu kurtarmak için 1919-1923'ün büyük gayretleri gerekmiştir. İslâmın ayak bağı olmasına rağmen bu gayretler başarıya ulaşmıştır ve gayretler sayesinde

Levent Şahverdi Arşivi

Türk ulusu yaşamaya devam edecektir. Artık dersimizi almış bulunuyoruz. Türk ulusu, bundan sonra, her sıhhatli ulus gibi, kendi için çalışıp yaşayacaktır. Sloganımız Kutsal Benliğimizdir. Bu hem Türk ulusunun hem de Batı dünyasının yararınadır. Batı artık korkmamalı ve öbür Müslüman ülkeler de artık umut etmemelidir. Biz, Batı egemenliği boyunduruğundan kendilerini kurtarmak isteyen Müslüman halkların davalarının şampiyonluğunu yapmayacağız. Bu boyunduruğu biz kendimiz attık. Biz nasıl kendi savaşımızı verdikse, öbür Müslüman uluslar da kendi savaşlarını yapsınlar. Onlara sempati besleyeceğiz, fakat müdahale etmekte yavaş davranacağız. İslâm için yapılan altı yüz yıllık savaşlardan ve kendimizi kurtarmak için yaptığımız on iki yıllık savaşlardan sonra artık harabelerimizi tamir etmenin, kendi işlerimize bakmanın zamanı gelmiştir."

Levent Şahverdi Arşivi

ONDOKUZUNCU BÖLÜM

SONUÇ

Bu kitabı sonuna kadar okumak sabrını göstermiş olanlar her bölümün bir soru ile kapanmış olduğunu farketmişlerdir. Devrimsel bir oluşumun son durumunu anlatırken bu kaçınılmaz bir tutumdur. Fakat bir soru daha vardır ki, okuyucular, her halde yazara sormak isteyeceklerdir: "Bugünün modern ulusları arasında Türkiye'nin yeri nedir? Sözgelişi, Almanya ile mi, yoksa Hindistan ile mi bir sıraya konmalıdır? Yazarın kitabına konu olarak aldığı Türk Batılılaşması, profesyonel tarihçinin ilgi duyacağı bir konu olabilir. Fakat bu devrim, genel kültürü olan kimselerin sadece tarihin garip olaylarından biri olarak önemsemeyeceği bir konu mudur?"

Türk tarihinin Batılı gözlere kötü şartlar içinde gösterilmesinin bir sonucu olarak, bu, tabiî ve haklı bir sorudur. Osmanlı Türkleri Batının ufuklarında önce müthiş din düşmanları olarak görülmüşlerdir. Sonra, askerî ve siyasal güçleri azalınca, bu kez de Batı'nın gözünde - yine tamamen yanlış olan egzotik açıdan- barbarlar olarak belirmişlerdir. Akıllı ve görgülü bir Batılı bile "Yakındoğu", ya da "Osmanlı imparatorluğu", "Türkiye", "Modern Yunanistan", "Bulgaristan", "Er-

Levent Şahverdi Arşivi

menistan" gibi kelimeleri duyduğu zaman sisler içinde bir şeyler görür gibi olur. Bundan sonra aklına "Katliam", "Mezalim", "Muhacir" gibi kelimeler gelir. Daha sonra 'Türkten yana olanlar", "Türk düşmanı olanlar", "Yunancılar", "Yunan düşmanları" gibi, kraldan çok kralcı ya da Yakındoğunun şu ya da bu ulusuna karşı, onların birbirlerine besledikleri düşmanlıktan daha şiddetlisini içinde biriktirmiş İngilizini, Almanını, Fransızını düşünür.

Yakındoğuya karşı bir "dostluk" ve "düşmanlık" tutumu baştan sona yanlıştır. Bu tutumda olan uzmanlar, bölgeyi ne kadar iyi tanısalar, bölgede ne kadar çok dolaşmış olsalar; tarihini ya da tarihinin bazı olaylarını ne kadar iyi bilseler, ruh bakımından Yakındoğudan herhangi bir kişi kadar uzak olduklarını göstermektedirler. Bu şekilde taraf tutmak hissî olmaktan ileri gelir. İnsanlar ya da toplumlar karşısındaki bu hissî tutum (ister hissî düşmanlık, ister hissî hayranlık olsun) onların da bizler gibi, ihtirasları bulunan yaratıklar olduğu gerçeğini öğrenmek gereği ile bağdaşamaz.

Renkleri, dinleri, sınıfları, milliyetleri ne olursa olsun başka insanları anlamak için bu gerçeğin öğrenilmesi şarttır. Ancak bu yolladır ki, Batılı gözlemciler Türkleri ve komşularını anlayabilirler. Onların, içinde bulundukları şartlar altındaki tutumlarının, bizim içinde bulunduğumuz şartlar altındaki tutumlarımızdan farkı olduğunu görünce ister şaşalım, ister şok geçirelim, kendi kendimize şunu sormamız gerekir: "İşte, hiç denemediğim şartlar içinde bulunan insanlar. Onların yerini alsaydım, acaba ne şekilde hareket ederdim?"

Bu açıdan bakıldığı zaman, modern Türkiye ya da eski ya da modern herhangi bir ülke ya da ulus daha insancıl bir

Levent Şahverdi Arşivi

inceleme haline gelmektedir. Fakat bu genel açı dışında, Türkiye'nin bugünkü tarihinde bugünkü dünya için önemli bir unsur daha bulunmaktadır.

Türkiye'nin Batılılaşması, zamanımızın genel hareketine bağlı olmayan tarihsel bir garabet değildir. Bu dünya çapında ve yakın bir gelecekte -ister iyi, ister kötü- insanlık üzerinde büyük etki yapacak bir oluşumun bir noktada yüzeye çıkmasıdır.

Son birkaç yüzyıl içinde bizim Batı toplumumuz, dünyanın başka uygarlıklarına ısrarla burnunu sokmuştur. Önce hepsini, kendi ekonomik ağının içine çekmiştir. Sonra politik gücünün sınırlarını, ticaret sınırları kadar uzaklara götürmüştür. Nihayet komşularının hayatlarını, en özel yerinden, sosyal kurumlar, manevi heyecanlar ve fikirler yüzeyinden istilâya koyulmuştur. Halen Türkleri sarmakta olan bu devrimsel Batılılaşma oluşumu, daha önceleri, eski Osmanlı tebaası Güneydoğu Avrupalı, Doğulu Hristiyan topluluklarda başlamış; ileri gitmiş, sonra Rusya'da görülmüş, nihayet Hintlilere ve Uzakdoğululara sıçramıştır. Böylece, Türkiye'de Batılılaşmayı incelerken, bizim de içinde yaşadığımız insan dünyası anlayışımızı artırıyoruz. Çünkü, Türklerin Batı ile temas ederken karşılaştıkları sorunlarla Batılı olmayan başka uluslar da karşılaşmaktadırlar. Dünyanın her yerinde uluslar iki yol ağzında beklemektedirler. Ya bu yola, ya o yola sapacaklardır. Artık tarafsız kalmalarına imkân yoktur. Çünkü, her şeyden önce, huzursuz bir kaynaşma içinde olan Batı onlara rahat vermeyecektir.

Batı uygarlığını kabul edip hayatlarını onunkine uydurmaya teşebbüs edecekler midir; yoksa Batı'yı, ruhlarına hâkim

Levent Şahverdi Arşivi

olmak isteyen bir şeytan gibi görüp reddetmeye mi yöneleceklerdir? Dünyanın her yerinde tartışılmakta olan bu soruya, yetkili ağızlardan, fakat birbirlerine zıt sesler çıkmaktadır. Kuzey Afrika çöllerinden Arabistan ve Kremlin'e kadar bir ses, müminleri Batılı kapitalist ya da Batılı dinsize karşı 'cihad'a çağırmaktadır. Hindistan'da yükselen bir başka ses, kalbi temiz olanları barışçı bir direnmeye davet etmektedir. Japonya ve Türkiye'den yükselen bir üçüncü ses ise, pratik düşünen insanlara pratik bir yol göstermektedir. Bu seslerden hangisi -hâlâ bir karar verememiş olan- milyonlarca Doğulu Hristiyan, Müslüman, Hintli ve Çinliyi etkileyecektir?

Levent Şahverdi Arşivi

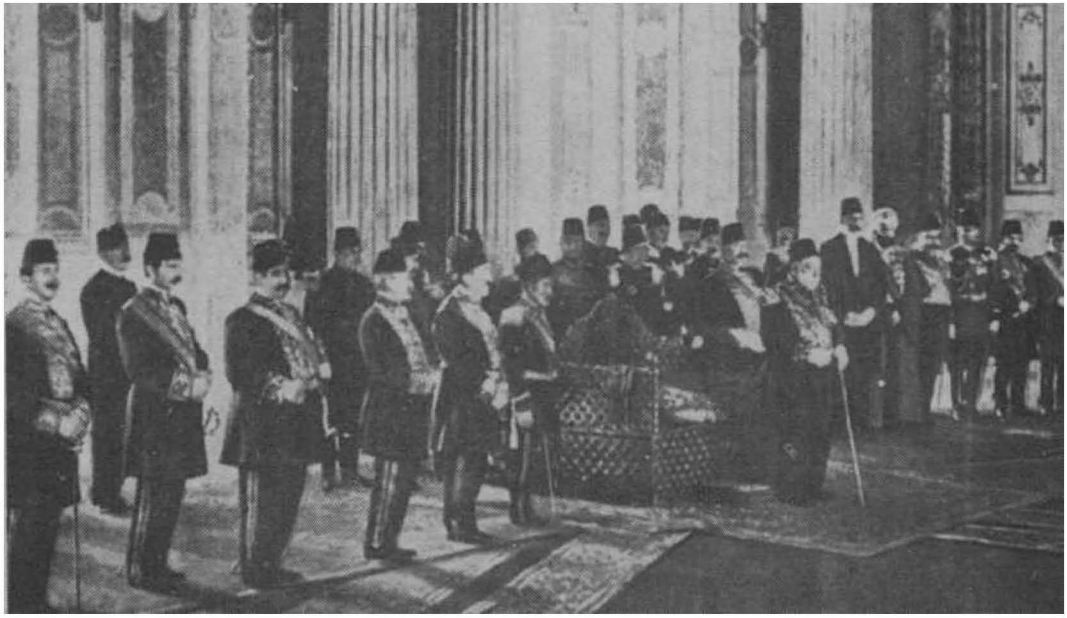

Son bayramda Dolmabahçe Sarayı: Sultan ve çevresi.

Levent Şahverdi Arşivi

Yunan askerleri Selanik'e giriyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Yunan kralı ve veliahtlar, askerlerden sonra Selanik'e girerken.

Levent Şahverdi Arşivi

Müttefik Devletler temsilcileri bir arada.
(Lloyd George, Briand, Bonomi, Torretta, Harvey ve Ishi)

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Cumhurbaşkanı olduktan sonra ilk defa İstanbul'a geldiğinde Dolmabahçe Sarayında karşılanıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Gazi çiftliğini tesise başladığı günlerde bizzat traktör kullanırken.

Levent Şahverdi Arşivi

Ünlü İngiliz tarihçi Arnold J. Tonybee, Türk Devrimi'nin geleceği konusundaki düşüncelerini Türkiye III - Bir Devletin Yeniden Doğuşu- adlı bilimsel çalışmasında şöyle dile getirmiştir:

"Büyük olaylar, büyük adamlar ortaya çıkarır. Fakat barış içinde geçen sosyal hayatın ağır akışı içinde bir ulusun iç çekişmelere ve rekabetlere düştüğü ve bu yüzden ilerlemenin durduğu çok görülmüştür. İleride Türkiye'yi bekleyen en büyük tehlike de budur. Bugünkü önderler; eserlerini kendileri kadar heyecanla ve etkiyle yeni önderler yetiştirmedikleri takdirde, reformlar, hareketsizlik yüzünden reformcularla beraber ölmek tehlikesinde bulunmaktadırlar. Modern Türkiye'de harekette olan tarihsel güçler bu soruya bir 'istisna' tanımayacaklardır. Bu sorunun cevabını da yalnız zaman verecektir. Aynı zamanda Türkiye'de bilinçli ve hesaplı bir gericilik tehlikesi kalmamıştır. Ulus azimle Batı'nın ilerleme yoluna koyulmuştur. Bu yoldan geri dönmesi için pek az ihtimal vardır."

Ünlü İngiliz tarihçi, bu değerlendirmesini 1926 yılında yapmıştır. Bugün için Türkye'de tarihçinin bu sözlerine katılmak ve onu haklı bulmak biraz olanaksızdır.

Levent Şahverdi Arşivi